

Fig. 1. Birkerød. Ydre, set fra sydøst.

P. N. 1928

BIRKERØD KIRKE

LYNGE-KRONBORG HERRED

Kirken, som ifølge en *†*alterkande og en indskrift på prædikestolsopgangen (p. 945, 950) var viet *S. Nicolai*, er nævnt 1307 tillige med præst og kirketjener i et testamente for Jon Joensen Litles datter Cæcilie¹. 1567 var der i sognet 70 tiendeydere². Kronen havde i alt fald fra slutningen af 1500-tallet interesser i sognet (1587 erhvervede den Eskemosegård), hvilket kom til udtryk 1606, da kongen anbefalede to kandidater til menighedens valg³; og i et kongebrev af 6. februar 1657 fastsloges dronningens kollatsret (anbefalingsret) til kaldet⁴, hvorpå kronens højhed og patronatsret 22. marts 1658 henlagdes under Hørsholm len⁵, som fra 1651 havde tilhørt dronning Sophie Amalie. 16 88⁶, 21. august, fik Henrik Gerner — ligesom efterfølgerne i embedet frem til 1841 — kongelig tilladelse til at oppebære »kirketienden og visse og uvisse indkomster mod vedligeholdelse«. Forpligtelsen til at holde kirken vedlige blev ikke overholdt af alle præster, og 1732 var forfaldet på bygning og inventar så omfattende, at dronningen ifølge resolution af 26. marts⁷ påtog sig reparationen, der strakte sig indtil 1739 og kostede over 3000 rdl.⁸ — Ved reskript 14. januar 1784 udskiltes Hørsholm, Rungsted, Vallerød og Smidstrup af sognet og henlagdes under navn af Hørsholm sogn som anneks til Søllerød sogn i Københavns amt. Ved kongelig bevilling af 21. oktober 1796 bestemtes det, at arbejderne ved den 1791 oprettede

Usserød fabrik skulle søge Hørsholm kirke, dog således at præstetienden forblev ved Birkerød kald. — Kirken overtoges af kommunen 1874⁹.

Møntfund. I forbindelse med orgelets fornyelse blev der 1963 midt i tårnrummets vestre del fundet nogle få mønter, hvoriblandt en Erik Klipping, Ribe, og et par hulpenninge fra 1400-tallet¹⁰.

Sagn. Ved en strid om kirkens placering blev to hvide stude sluppet los, og der hvor de lagde sig til hvile, blev kirken bygget¹¹.

Kirken ligger sydligt i den gamle by, på en bakke, der har faldt til alle sider undtagen mod nordvest; i denne retning er kirkegården udvidet flere gange. De teglhængte hegnsmure er ret nye, af kampesten, der dels står hvidtede, dels blanke; udvendig i syd er der i to sten indhugget »anno 1744« og »Jens Maler«, hvilket måske refererer til en omsætning af muren. I syd er der to indgange, nær østmuren køreport og fodgængerlåde og nær vestmuren en fodgængerlåde, hvis murede buer stammer fra 1930. En korelåde mellem murede, hvidtede piller vestligt i nordmuren hører formentlig sammen med en kirkegårdsudvidelse o. 1872—73¹².

Ligkapeller. 1929 opførtes et kapel (arkitekt H. Lønborg-Jensen) på den første udvidelse mod nordvest; det blev indrettet til materialrum 1956 i forbindelse med opførelsen af et nyt kapel lidt længere mod vest (arkitekt A. Hjort Andersen). Begge er af tegl i nygotisk stil.

Kirken består af romansk skib med unggotisk vestforlængelse og sengotisk østforlængelse samt lire andre senmiddelalderlige tilbygninger: sakristi og dobbeltkapel i nord, det sidste dateret ved kalkmalerier til 1503, våbenhus i syd og tårn i vest. Et ældre nordkapel og muligvis tillige et søndre våbenhus er forsvundne. Orienteringen har afvigelse til syd.

Med hensyn til den ældre bygningshistorie spores der en vis lighed med den jævnstore Karlebo kirke (p. 880). Det romanske skib er opført af *rå kamp* i jævne skifter og med ret små *hjørnekvadere*, der for vesthjørnernes vedkommende er udflyttet i forbindelse med forlængelsen; vestmurens plads kan imidlertid fastlægges ret nøje i murværket over hvælvene, og både i syd og nord er der synlige syldsten fra det gamle hjørne. Af triumfmuren står mindre rester bevaret i hvælvlokkerne. Kampestensmuren har været *kvaderridset*, og bag nordkapellet ses et glat, relativt tyndt pudslag, der kan være oprindeligt; det dækkes både her og bag våbenhuset af et tykkere og meget groft, hvidt lag, som måske hører sammen med veststudvidelsen.

Den romanske murhøjde målt over syldsten ved skibets sydvesthjørne er 490 cm. Hver langmur har haft tre *vinduer*, af hvilke de to vestre i syd er helt bevaret, men tilmuret indvendig i senromansk tid; både de rundbuede stik og karmene er sat af uregelmæssige, tilsyneladende utildannede kampesten og afrettet

med mørtel; udvendig er de 98—99 cm høje og bredden på det østre er 60,5 cm, på det vestre 67 cm. Bag nordkapellet ses svage rester af de tilsvarende nordvinduer. Dørene er stadig i brug, men ændret til ukendelighed; deres nuværende form har de fået 1925, men syddøren blev omdannet 1872¹² og norddøren muligvis 1842¹³; i dennes vanger ses endnu huller for den gamle *lukkebom*, der kunne skydes mod øst. — En notits i kaldsbogen fortæller, at man ved om-lægning af gulvet 1925 fandt grundmurene til det gamle, smalle, romanske kor.

Tilføjelser og ændringer. I perioden o. 1200—1325 har der her ligesom i Karlebo været en usædvanlig livlig byggevirkksomhed, hvis enkelte led ikke lader sig indordne i nogen sikker kronologi. Tilmuringen af de oprindelige sydvinduer og indhugningen af større rundbuede og smigede vinduer (hvoraf kun et enkelt er bevaret øst for våbenhuset) antyder muligvis, at kirken har fået et *†*våbenhus allerede i romansk tid. Et bredt nordkapel (se ndf.), der åbnedes til skibet med en stor arkade, kan måske have været indledning til et byggearbejde svarende til det, hvorved Karlebo omdannedes til korskirke. Til de ældre afsnit hører også vestforlængelsen, hvis fuldstændige mangel på detaljer udelukker en stilistisk datering; forlængelsen kan være en hel del ældre end skibets overhvælvning, men den kan også have dannet optakten til dette arbejde, der især på grund af kalkmalerierne må henføres til 1300'ernes 1. trediedel.

Af det senromanske *†*nordkapel står kun en del af østmuren samt østre del af arkaden til skibet; indtil 1925 var arkaden bevaret i sin fulde udstrækning. Buebredden og nogle spor på skibets nordmur over arkaden (dels et stykke af skibets romanske murrem, dels gesimsskifter, som hører sammen med skibets hvælvslagning) gør det muligt at bestemme kapellets udstrækning i øst-vest nogenlunde (fig. 3a). I det cirka tre meter lange stykke af østmuren, der nu danner skel mellem sakristiet og det nuværende nordkapel, er der forinden benyttet rå kamp og derover munkesten (26—26,5x13x8—9 cm, 10 skifter—105 cm); i muren er der et rundbuet, smiget vindue, der udvendig (mod sakristiet) måler 125x72 cm, lysningsbredden 29 cm (se glasmaleri p. 928). Den brede arkade, hvis tilmurede vestre trediedel 1925 blev ødelagt af en ny arkade, var svagt spidsbuet og udstyret med dobbelt affasede kragbånd; den bevarede del af stikket er helstens, muret af løbere vekslende med to bindere, og pudset på undersiden indtil nogle få centimeter fra kanterne.

Om den *senromanske vindues ændring* i skibet vidner som nævnt kun et enkelt rundbuet, smiget vindue i sydmuren. Det er helt af munkesten (26—26,5 x 11,8—12,5x8—8,5 cm), der i buens halvstensstik er tilhugget i kileform; vinduet er noget større end de oprindelige, og lysningskanten ligger mere yderligt (ca. 70 cm fra indre murflugt). I forbindelse med dette arbejde blev murene nypudset indvendig, og senere blev der også trukket et pudslag hen over teglstensvinduet, hvilket kan have været optakt til hvælvslagningen (p. 922).

Fig. 2. Birkerød. Plan. 1:300. Målt af C. Schultz 1935—36, suppleret og tegnet af El. M. 1967.

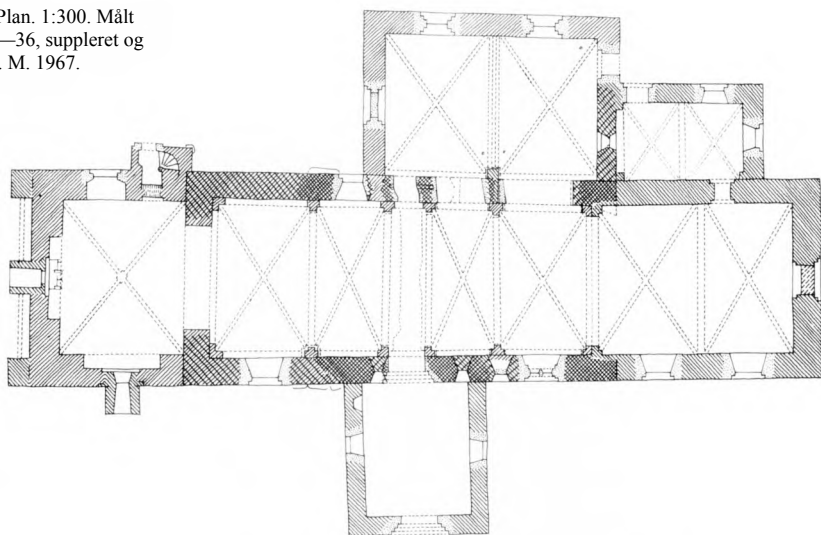
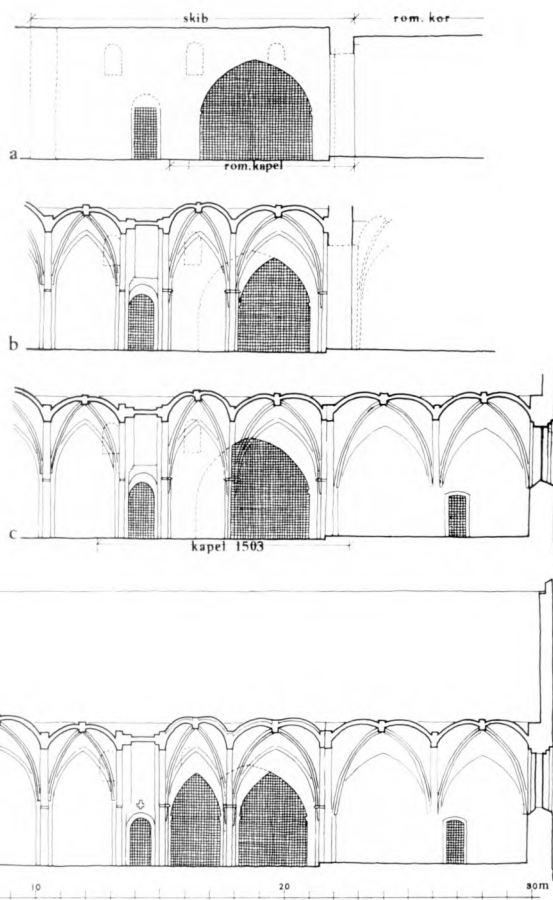

Fig. 3. — Birkerød. Langsnit. 1:300. Tegnet af El. M. 1967 på grundlag af Aage Mathiesens opmåling 1900. Nederste tegning viser arkaderne fra 1925-restaureringen (p. 926), mens snittene derover viser ældre forhold: a, efter opførelsen af det senromanske kapel (p. 920); b, efter kirkens overhælvning (p. 925); c, efter opførelsen af det senmiddelalderlige kapel (p. 926).

Vestforlængelsen er som det romanske skib opført af rå kamp, men stenene er meget store og kløvede; nederst i murene ses flere rejste kampesten, et træk, der almindeligvis regnes for gotisk. Hjørnekvadrene stammer fra skibets ødelagte vesthjørner, og da terrænet falder meget mod vest, strakte kvadrene ikke til i højden, hvorfor de øverste skifter blev sat af munkesten, et materiale, der også ses hist og her i overvægge og gavltrekanter, sml. i øvrigt p. 920.

Det forlængede skibs hvælv må stort set være samtidige og indbygget i 1300' rnes første del (fig. 4), men den usædvanlige symmetri omkring et ganske smalt dørflag og forskellige detaljer røber, at de to østre hvælv er ældre end de to vestre, og at dørflaget har været sidste led i arbejdet — antagelig fordi der her har stået en midlertidig væg, som har gjort det muligt at benytte kirkens ene eller anden halvdel til gudstjeneste, mens byggeriet stod på.

Hvordan det end forholder sig med vestforlængelsens alder, så antyder hvælvenes indbyrdes størrelsesforhold, at arbejdet er anlagt efter en fast plan.

Hensynet til det ældste nordkapels arkade har været helt afgørende for størrelsen af skibets to østligste hvælv; ganske vist måtte den vestre trediedel af arkaden tilmures, men gennem den valgte placering af hvælvpillen mellem de to fag lykkedes det dog at opretholde en nogenlunde fornuftig åbning mellem kapel og skib; arkaden, der havde omtrent samme form som den nuværende (fig. 3b, 4), blev ødelagt delvis ved opførelsen af det nuværende nordkapel. Alle hvælv hviler på enkeltfalsede piller, der i de to østfag har rundstavkrægbånd under skjold- og gjordbuer; ribberne udgår fra rudimentære dværgsøjler forsynet med tilsvarende bånd. Dette er endvidere benyttet i dørflaget og i nord-siden af vestforlængelsen, men kun under gjordbuerne; vægpillen i vestforlængelsens sydside har kraftigt fremspringende, omløbende krægbånd (sml. fig. 21). I de to vestre fag springer de retkantede halvtensribber frem i fuld bredde et stykke over vederlag, hvorimod de to østfags ribber træder frem fra dværgsøjlerne i kvartstens bredde for hurtigt derefter at overgå til halvtens bredde. — I det smalle dørflag har langmurene fået en påføring svarende til skjoldbuens dybde, og hvælvingen sammenlignes bedst med en bred gjordbue eller en stump tøndehvælving, hvis uregelmæssigheder må skyldes, at hvælvene i øst og vest er bygget før dørflagets. — På overvæggene i dette ses nogle spor, der har sammenhæng med hvælvbyggeriet; et hvidt pudshjørne på sydvæggen fortæller, at der over dørflagets østre gjordbue på et tidspunkt har været muret op i højde med murkronen, hvilket vil sige, at man efter opførelsen af de to østre hvælv har lukket for indblik i tagrummet fra den uhvælvede vestre del af skibet. De øvrige spor, to rå brudte bjælkehuller midt i dørflagets nord- og sydside, kan stå i forbindelse med hvælvets opførelse eller med en ovenfor nævnt, midlertidig væg. — Af hensyn til kalkmalerierne blev de to østhvælv 1927 dækket med en kappe af molersten.

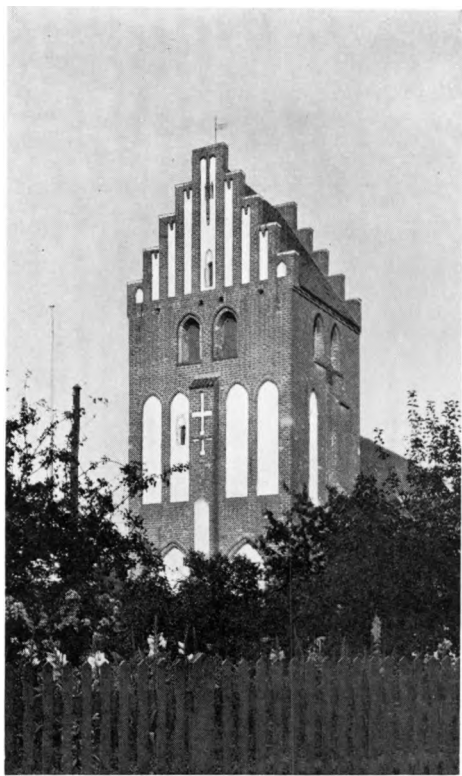

Fig. 4. Birkerød. Indre, set mod vest.

E. M. 1967

I løbet af 1400-tallet fik kirken sit nuværende omfang. Man startede antagelig med tårnet og tog derefter fat på ombygningen af det romanske kor, der erstattedes af et langhuskor. På dets nordside rejstes et sakristi, og det gamle nordkapel afløstes af et større dobbeltkapel, ligesom det formodede våbenhus i syd fik en afløser. Alle disse bygningsafsnit er af munkesten¹⁴ i munkeskifte over en fod af store, rejste kampesten.

I *tårnet*, der er jævnbredt med skibet, spores to tempi, men der er næppe tale om noget længere byggestop, snarere om en midlertidig standsning efter fuldførelsen af understokværket for at styrke dets relativt tynde mure. Forstærkningen, der kan være foranlediget af byggegrundens fald mod vest, omfatter een

P.N. 1928

Fig. 5. Birkerød. Tårn, set fra sydvest (p. 924).

støttepille i syd og tre i vest, de sidste forbundet med falsede spidsbuer, der bærer murforøgelsen, som fra bunden af mellemstokværket synes helt samtidig med resten af vestmuren. Tårnrummet, der åbner sig mod skibet med en høj, bred spidsbue, har krydshvælv med kvartstensribber samlet om topkvadrat. I syd og vest er der store, spidsbuede spareblændinger og i nord to mindre, den ene omsluttende et vindue, den anden, som er høj og slank, dækker over den ældste adgang til tårntrappen. Før man forstærkede syd- og vestmuren, fandtes der her store, spidsbuede og falsede vinduer; efter rejsningen af støttestøtterne blev der i den egentlige tårnmur brudt små, spidsbuede vinduer, hvis karme er ført ud gennem støttestøtterne, hvor de nu fremtræder med flad- og flad-rundbuet stik. Den med underdelen sam-

tidige trappe i nord, der som nævnt var tilgængelig fra tårnrummet, har senere fået adgang fra kirkegården; den har rund spindel, af *kridtsten*, og loft af fladbuede binderstik. — Det er nævnt, at der mellem vestsidens tre støttestøtter spændtes falsede spidsbuer i højde med understokværket; svarende hertil fik mellemstokværket en ydre dekoration af slanke, spidsbuede blændinger, to i nord og syd, fire i vest (fig. 5); af støttestøtterne er sydsidens og den midterste i vest ført op til klokkestokværkets underkant, og til samme højde har man ført en opbygning over trappehuset. Vestsidens midtpille prydes af dobbeltkors over en rhombeformet *mønstermuring* med sortbrændte kopper. Midt i en af de tre mures blændinger er der en fladbuet lysglug med spidsbuet, ydre spejl og indvendig placeret i en rundbuet niche, svarende til den rundbuede, falsede åbning, hvorigenennem trappen udmunder. I øst er der en brudt åbning til skibets loft. Klokkestokværket har to falsede, spidsbuede glamhuller mod hvert verdenshjørne, falsgesims i syd og nord samt åbne bomhuller og blændingsgavle i øst-vest. Begge gavle har ni blændinger, de yderste spidsbuede, resten midtdelt af konsol eller hængestav og afsluttet vandret, aftrappet eller med spærstik.

Langhuskoret er på to fag, med et stort, spidsbuet og falset vindue i østmuren;

Fig. 6. Birkerød. Ydre, set fra nord.

P. N. 1928

det er nu blændet, og de to formentlig helt tilsvarende sydvinduer er ommurede. Gavlen har ni høj blændinger under hver sin kamtak, og blændingsafslutningerne svarer til tårnets. Det indre dækkes af to samtidige krydshvælv med retkantede halvtstens ribber og helstens gjordbuer som skibets. En fladbuget, falset norddør viser, at sakristiet var planlagt ved korets opførelse, men der spores intet forbandt.

Sakristiet, der mod sædvane har sin længste udstrækning i øst-vest og er dækket med to fag hvælv, er bygget med udnyttelse af det gamle kapels østmur (fig. 7). Den brede nordgavl har syv højblændinger og kamtakker som korgavlens og derunder en ny dør og et vindue, der ligesom østmurens vindue har glasmalerier fra 1717 (p. 928). Under gulvet indrettedes 1925 en fyrkælder.

Det store *nordkapel*, med kalkmalet årstal 1503, er også på to fag, men udstyret med dobbeltgavl; blændingsprydelserne er nær beslægtet med de tidligere beskrevne gavles, men der er her en svag etagedeling i gavltoppene. Det indre dækkes af to krydshvælv med retkantede halvtstensribber og falset gjordbue, der i syd, mod skibets mur hviler på en vægpille med skråkantede kragbånd. Disse kragbånd var indtil 1925 ført gennem skibets murtykkelse helt frem til skibets hvælvpille, og heraf må man slutte, at man ved opførelsen af dette nordkapel fjernede den sekundære del af den arkade, det gamle nordkapel fik

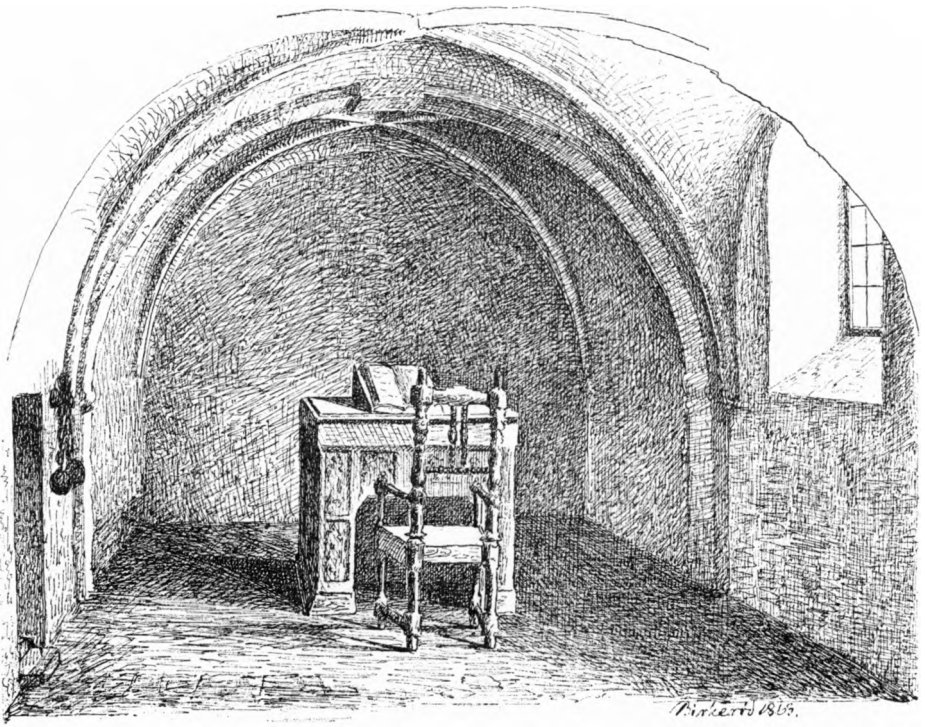
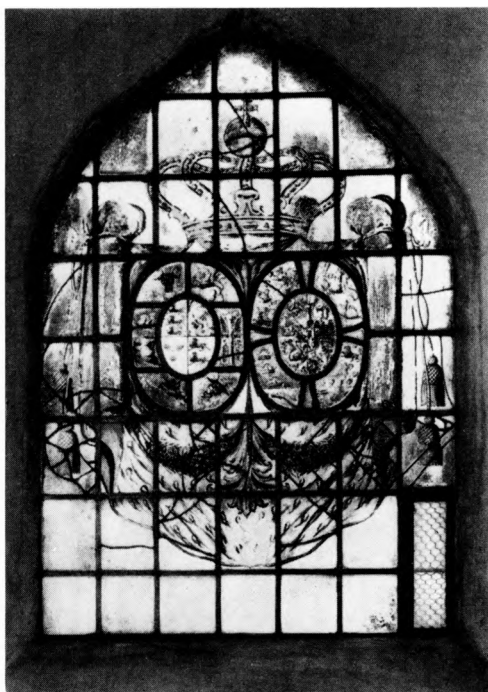
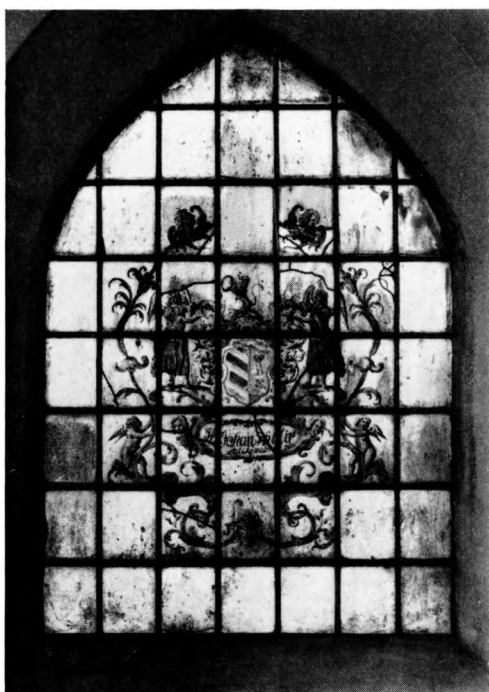

Fig. 7. Birkerød. Indre af sakristi (til venstre Henrik Gerners lænker), efter tegning af M. Jepsen 1863 (p. 925).

ved skibets overhvelvning; derigennem skabtes den usædvanlige forbindelse mellem skib og kapel (fig. 3c), som tilmuredes 1842¹³ og ødelagdes 1925, da man på det nærmeste rekonstruerede det gamle nordkapels sekundære arkade (fig. 3). Før 1925 har denne åbning været den eneste forbindelse mellem skib og kapel bortset fra skibets gamle norddør, der altid synes at have været åben omend i meget ændret skikkelse. På denne baggrund synes det naturligt at regne med den mulighed, at kapellets vestfag fra begyndelsen kan have været opført som våbenhus og derfor adskilt fra resten af bygningen med en mur under den falsede gjordbue, således som det påny skete 1842¹³, da det østre fag udskiltes som ligkapel (senere brugt som sakristi, bl.a. 1872¹²). Er antagelsen rigtig, kan den nordre dør, der er omtalt 1842, have været oprindelig. En lille dør i østmuren hører muligvis sammen med anvendelsen af rummets østre del til sakristi, mens vinduerne kan stamme fra ligkapellets indretning; i hvert fald blev der 1842 udstemmet tre gamle blyvinduer. En nyere dør i vest er tilmuret.

— 1925 blev kapellets to sadeltage og dobbeltgavlne retableret; de var på et tidspunkt blevet udskiftet med eet sadeltag, og samtidig var de to gavle blevet sammenbygget til een — uden at de enkelte gavles blændinger havde lidt overlast. — Betegnelsen »katolske længde«¹⁵ eller det katolske kapel — en enkelt

L. L. 1958

Fig. 8—9. Birkerød. Glasmalerier i sakristiets vinduer. 8. 1717 og Johan Ratckens våben. 9. Frederik IV.s og dronning Louises våben (p. 928).

gang Mariakapellet (kaldsbogen 1893f.) — er indtil dette århundrede benyttet om tilbygningen.

Våbenhuset, 1731 vognhuset¹⁶, foran skibets syddør, har som nævnt p. 920 antagelig haft en senromansk forgænger. I sin nuværende form slutter det sig i henseende til blændingsgavlens udformning nøje til de øvrige senmiddelalderlige tilbygninger. Både de runde vinduer og den store dør er nyere. I gavlen øst for døren er der i en del munkesten indridset følgende: P C F * / Anno 1703 da blef/[den]ne kierke repered †/[A]N B S†. 1842 blev bygningens kampestensgulv udskiftet med et af mursten¹³.

Tagværkerne over skib og vestforlængelse blev stærkt fornyet i fyr 1732f.¹⁷, men de indeholder dele af egetømmer, dels et stykke romansk murrem i nord (p. 920), dels rester af et gotisk krydsbåndstagværk, der må være samtidigt med hvælvslagningen; det har formentlig som det noget bedre bevarede egetagværk over langhuskoret været forsynet med langstol. I våbenhusets tagværk er der benyttet en del egetømmer fra andre afsnit, mens de øvrige tagværker er nyere og helt af fyr.

Kirken står nu i blank mur, med hvidtede blændinger og blådæmpede tegltage, på kapel og sakristi dog røde sten. I begyndelsen af forrige århundrede var

kirken pudset og hvidtet som i middelalderen (sml. p. 919), og — bortset fra våbenhusets østside, der 1731¹⁶ omtales som tækket med skifer — havde alle afsnit blytage 1795¹⁸. Vinduerne har enten gotiserende jernrammer fra 1842f. (vestforlængelse, tårn og våbenhus) eller blyindfattede ruder, hvoraf nogle med glasmalerier. Gulvene er fra 1925, af mursten på fladen; de har afløst ældre murstensgulve, af hvilke korets fornyedes 1846¹³.

En *vindfløj* på tårnets vestgavl har udstanset fane med årstallet 1795; den er opsat, da tårnets bly blev udskiftet med tegltag.

GLASMALERIER

I sakristiets østvindue og det østre i nord er der blyindfattede ruder (ca. 13,5x10,5 cm) med malede motiver i hvidt, rødt, blåt og gult. Østvinduet motiv (fig. 8), et våben, der ifølge indskriftskartouchen var »Hr. Johan Philip Ratckens«, er dateret med malet årstal 1717¹⁹. Nordvinduet motiv (fig. 9), Frederik IV.s og dronning Louises alliancevåben på baggrund af en hermelinskåbe, er formentlig jævngammelt med østvinduet og indsat, mens Johan Ratcken var bestyrer for dronningen på Hørsholm. — De to glasmalerier, hvoraf navnlig alliancevåbenet er meget slet brændt, blev istandsat 1844²⁰, da man søgte at fastholde farvevirkningen ved overstrygning med tykke, lidet holdbare lazurfarver. Efterhånden som ruderne blev mere og mere ødelagte, gennemførtes der endelig 1912 en nødtøftig istandsættelse ved glarmester Aug. Duvier, der rensede ruderne og indsatte nye hjerteskjolde i Ratckens²¹ og dronningens våben.

Det genåbnede vindue mellem sakristiet og nordkapellet har et glasmaleri med S. Laurentius og årstallet 1922; det er udført af maleren Carl Trock-Madsen, der også har lavet tre glasmalerier til de to sydvinduer i koret og til skibets vindue ved prædikestolen. Motiverne er (regnet fra øst) den gode hyrde, bønner i Gethsemane (indskrift: »Skænket af I. W. Trock og hustru, Krogs-gaard, 1926«) og ved prædikestolen en række scener fra det nye testamente (indskrift: »14. juni 1927«)²².

KALKMALERIER

1911 afdækkedes gotiske kalkmalerier i kirkens 3. og 4. hvælv fra øst og dekorationer fra 1503 i nordkapellet. Året efter blev samtlige kalkmalerier restaureret af Eigil Rothe, som betegnede skibets malerier som »temmelig godt bevarede«. Allerede 1925 måtte Rothe genrense hvælvene, idet de var blevet tilsodede af en kaloriføre. 1955 foretoges en ny rensning af E. Lind. 1964 fandt man i tårnummets nordøstre hjørne en draperidekoration fra 1600'rne. Restaureret af O. Hellvik samme år.

1) O. 1325—50. *Skibets 3. hvælv, østkappen*: Marias himmelkroning (fig. 10).

Fig. 10. Birkerød. Marias himmelkroning. 3. hvælv, østkappen (p. 928),

E. Rothe 1912

Kristus sætter kronen på Marias hoved, begge sidder på en gul trone, mens to engle bag dem holder et mønstret tæppe; over dette et solhoved omgivet af en strålekrans i vekslende grønt og gult. Gruppen flankeres af Peter med nøgle i nord og Paulus med sværd i syd (fig. 19). I kappespidserne knæler franciskanerordenens og dominikanerordenens stiftere, mod nord Frants i grå kutte; på hænder og fødder har han tydelige stigmatisationsmærker. På et skriftbånd over hans hoved læses hans navn med lukkede majuskler. Mod syd knæler Dominicus (fig. 17) i hvid ordensdragt med sort kappe, foran hans bryst svæver en dolk eller svl²³; også hans navn findes på et skriftbånd.

Syd-kappen: Syndefaldet, kombineret med uddrivelsen af paradiset. Et højt grønt træ med stiliseret bladkrone er malet midt i kappen; slangen, som har kronet menneskehoved, snor den okkerfarvede krop som en spiral om træet. Eva står med højre hånd ført op til kinden, med venstre holder hun en bladdusk for at skjule sin nøgenhed, Adam gør ligesådan, men peger anklagende på Eva. En engel i grønt tonet dragt svæver over hans hoved med et løftet sværd i hånden. Både bag Eva og Adam er der en bølgeranke i grønt med store blomsterrosetter i hvidt, gult og gult, grønt.

Vestkappen: Midt i kappen en lykkehjulsfremstilling (fig. 11). I det store hjulnav er — som et memento mori — malet en dødning og en konge over for hinanden²⁴. Mellem hjulets gule, korte eger gror små, tykke, grønne treblade.

Op ad hjulets venstre side klatrer en ung konge i knælang grøn kofte med lavt-siddende bælte. På det stramme ærme er en knaprække på underarmen, strømperne har forskellig farve, den ene er grøn, den anden gul; de skraverede sko har lang nedhængende spids. Fra hans mund udgår et skriftbånd: »regn-abo« (»jeg vil regere«). Øverst på hjulet troner en konge i lang, grøn dragt og gul, foret kappe, i højre hånd holder han et sværd, i venstre et skriftbånd: »regno« (»jeg regerer«). På hjulets højre side falder en aldrende kronet, skægget konge med hovedet nedad, fra hans mund udgår skriftbånd: »regnavi« (»jeg har regeret«). Under hjulet ligger en gammel konge død, kronen er gledet af hans hoved, og på hans skriftbånd står »svm sine regno« (»jeg er uden kongedømme«).

Sydlig kappeflig: Livstræet (fig. 13), som flænses af et plettet vildsvin, gråt og rødbrunt. På den anden side af det bøjede, gule egetræ med grønne blade står et rødbrunt dyr på store, stive stolpeben, det har lang bøjet hals med manke og et troldeagtigt hoved, som ender i en stor tragt. Dyret bærer et borgtårn med en dronning og en konge, denne retter sin bue og pil mod vildsvinet. Vildsvinet, som ødelægger livstræet, er en billedlig fremstilling af Davids 80. salme vers 14. Det mærkelige dyr er den nordiske malers opfattelse af en elefant²⁵.

Gruppen omkring træet betegner kampen mellem det onde, vildsvinet, og det gode, elefanten. I nordre kappeflig ses kampen mellem godt og ondt også, her som Brodermordet. Kain, der er skægget, holder en stor asenskæbe med begge hænder og slår den i hovedet på den faldende Abel. Kain er iført grøn strudhætte, som hænger ned ad ryggen, grågul dragt med knapper på den nederste søm og en gul og en grøn strømpe. Abel bærer grøn kofte; ærmerne er fra albuen grå, den ene strømpe er rød, den anden gul. Begge har sko med ankelrem.

Nordkappen: Kains og Abels ofring (fig. 14). De to brødre står, i samme tøj som i brodermordet, på hver side af en lille høj, hvorpå de begge to ofrer neg. Kains ild slår ned, og han løfter højre hånd, mens den venstre holder i bæltet. Abel hæver derimod begge hænder. Broderstriden afspejler sig i to bimotiver: lige over bålet kives to flyvende fugle, og i den østlige kappespids under Abel ses en stor hare; ved restaureringen sås endnu et lille gråt, firbenet dyr (væsel ?), som sprang i struben på haren.

Vægstykket under nordkappen og over arkaden ind til nordkapellet (se p. 925) er udmalet med nadveren (fig. 4, 20). Kristus sidder lige under skjoldbuens toppunkt midt for bordet, som følger buen næsten parallelt ned til begge sider. Kristi højre hånd er hævet velsignende, den venstre griber en oblat, under denne hånd lindes et rødbrunt bomærke, muligvis malerens signatur. I Kristi skød hviler Johannes, til højre for Kristus sidder Peter med nøgle, til venstre Paulus med sværd²⁶. Fem andre apostle, deriblandt een med økse

Fig. 11. Birkerød. Lykkehjul, 3. hvælv, vestkappen (p. 929).

E. Rothe 1912

(Matthias ?), er placeret langs bordets højre side, kun een apostel er bevaret på den venstre side. Dugen er broderet med grønne tværborter og på bordet ligger

strutter og oblater med kors. Apostlene har grønne, hvide og lysrøde kapper, glorieerne er hvide, røde og gule, een er hvid med gule, radierende streger. Baggrunden er grøn, mens alle de andre kalkmalerier er malet på hvidtekalk.

4. *hvælu* (fig. 12), *østkappen*: Verdensdommeren sidder på regnbuen med den tredelte jordkugle mellem fødderne. Armene er bredt ud til siden, således at den grønne kappe blotter overkroppen med sidevunden. Muskulaturen er malet med lysere farve på den mørke grundfarve. Fra Kristi skæggede hoved udgår en liljestængel og et sværd. Han flankeres af to engle med lidelsesredskaber og to med basuner. Englen ved Kristi højre side bærer en mønstret dragt, hvid og brun, af form som en diakondragt. Englen er rødhåret og har grøn glorie, den holder et stort kors, der i skæringen har en krans, ved regnbuen ses de tre nagler. Englen ved venstre side bærer en tilsvarende dragt, kun er foret, som ses i de dybe slidser, grønt. Denne engel holder ris, ferle og hammer i højre hånd, foran ses tangen og tre terninger, som viser fire, tre og seks. I kappespidserne foran basunblæsende, knælende engle, ses i nord en fugl (ørn?), i syd en slange.

Sydskappen: Plantedekoration, en stor, gul plante med grønne og gule blade.

Vestskappen: Sjølevejningen. De to hovedfigurer er ærkeenglen Mikael (nu uden vinger), som holder en vægt med mange sjæle i hver vægtskål; under den sydlige skål hænger en sort djævel for at tynde den ned. Lige over for Mikael står Madonna Misericordia (barmhjertigheds Madonna eller Maria med skærmkappen). Hun har krone på det udslagne hår, mørk, grøn kjole og stor, rød, hermelinsforet kappe. Højre hånd holder hun velsignende mod vægten, mens hun med venstre holder kappen beskyttende over talrige, nøgne sjæle. Mikael tiltaler hende med ordene »Ave Maria«. Bag Maria ses endnu en stor skikkelse, en bisp med oprakt velsignende højre hånd, rhombemønstret messehagel med svastikategn, bispehue og -stav, samt glorie (Nicolaus af Myra?) (fig. 18). Bag ham står en lidt mindre figur, Laurentius med glorie, diakondragt og velsignende højre hånd, i venstre holder han en rist. Foran disse to helgenfigurer knæler og står en dobbelt række nøgne sjæle, som netop er stået op af deres grave; andre er i færd med at rejse de store, korsmærkede gravsten, der er hvide, grønne og brune. Foran bispehelgenen står en nøgen, kronraget præst med en kalk hvori en oblat og bag ham en kronraget figur med hævede, anråbende arme. Alle disse sjæle er tilsyneladende på vej til dommen, mens figurerne i sydsiden af kappen, bag Mikael er idømt deres straffe. De syv nøgne sjæle (fig. 16), som går frem på række, illustrerer forskellige straffe — et par har attributter for dødssynder. Figuren med et sværd foran hals og bryst kan muligvis forklares som ira (vreden), mens figuren med sværdet i maven kan være en selvmorder. Een har en morgenstjerne foran sig. Den eneste kvinde er malet ret stor i forhold til de andre figurer; hun dries af to drager, som straf for ægteskabsbrud²⁷. Den fra romansk tid almindelige fremstilling af luxuria (vel-

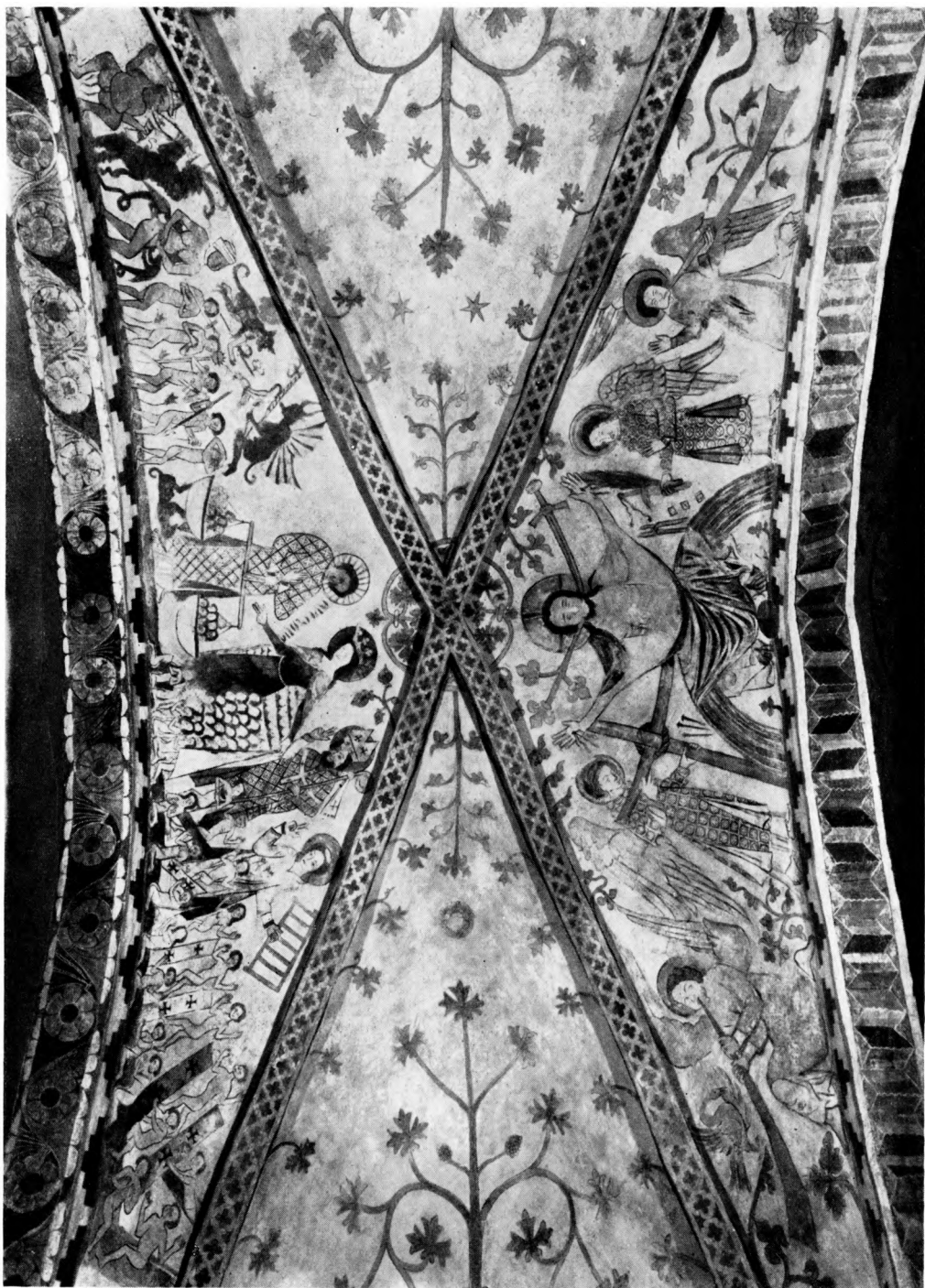

Fig. 12. Birkerød. Helhedsbillede af 4. hvælvs kalkmalerier (p. 932 f.).

A. Bolvig 1967

E. Rothe 1912

Fig. 13. Birkerød. Livstræet, som angribes af vildsvinet og beskyttes af elefanten. 3. hvælv, vestkappen (p. 930). Bestaurationisfoto.

lyst) er en kvinde, som dies af to drager eller øgler. Men figuren i Birkerød bærer koneklæde og viser dermed, at det er en mere speciel fremstilling af luxuria, den utro hustru, som fik uægte børn i sit ægteskab. Længst ude i kappespidsen ses en tykmavet, siddende synder (fig. 15), som af en djævel får hældt noget i munden fra en langstrakt pose eller pengepung. Muligvis frådseriet. Over de syv figurer flyver to store djævle med hver sin sjæl. Begge holder en stang med et forklignende redskab. Sjælen nærmest Mikael holder en langagtig pung i hænderne, gerrigheden?

Nordkappen: Planteornamentik, svarende til sydkappens.

Ornamentikken er meget rig og varieret i de to hvælv; i selve hvælvkapperne består den af krabber, udformede som fligede treblade, samt små eller større plantestængler med blade og blomster, som vokser op mellem figurerne. I det vestlige hvælv findes desuden en meget spinkel toproset-dekoration bestående af ret tynde stængler, som vender bladene indefter mod hvælvets slutsten.

Ribbedekorationen er den samme i begge hvælv, på undersiden firpasmønster og på siderne et brunt og hvidt mønster. Gjordbuen mod koret har på undersiden en rhombebort med firpas i rhomberne, farverne er gult, grønt og rødt.

E. Rothe 1912

Fig. 14. Birkerød. Kains og Abels ofring. 3. hvælv, nordkappen (p. 930). Bestaureringsfoto.

Skjoldbuen i nord har en rhombebort med krydsskraverede firkanter og trekanter i gult, grønt og rødt, sidefladen har brunt og hvidt mønster svarende til ribbernes sider. Skjoldbuen i syd har en rhombebort med krydsskraverede felter ligesom i nord. På sidefladen en rhombebort med grønne firpasblomster i rhomberne og mørkrøde trekanter foroven, lysrøde forneden. Gjordbuen mellem de to hvælv har på undersiden en næsten romansk knækket båndfrise, hvor »ryggene« er malet med ganske smalle bølgelinier og siderne skifter i mange nuancer af blå, gul, brun, sort og grøn. Båndet er malet på en sortblå grund. Sidefladerne har trappefrise i brunt og hvidt.

Gjordbuen mellem skibets 2. og 3. hvælv har på undersiden en yderst kompliceret bølgeranke, hvor hver bue har to bladskud, som bojer sig uden om en seksbladet blomst. Dette motiv vendes skiftevis den ene og den anden vej. Bladspidserne er hvide, og det ene skud er grønt, det andet gult eller mørkerødt. Blomsterne har røde blade og grøn midte. Også denne bort har nærmest romansk karakter. Sidefladen er dekoreret med en trappefrise i brunt og hvidt.

Billedprogrammet i disse bevarede dele af kalkmaleriudsmykningen er tydeligt meget gennemarbejdet og på flere punkter specielt.

E. M. 1967

Fig. 15—16. Birkerød. 15. Synder fra dommedagsscenen (fig. 12), muligvis »frådseriet«, 4. hvælv, vestkappens sydlige del (p. 934). 16. Detalje af syndere fra dommedagsscenen.

I skibets 3. hvælv, oprindelig hvælvingen ind mod det romanske kor, er hovedmotivet Marias forherligelse (himmelkroningen). De to flankerende apostelfyrster plejer ikke at høre sammen med dette motiv, men de kan forklares som særlig betydningsfulde for dominicanerne, idet den hl. Dominicus i en af sine visioner netop så Peter og Paulus. Tiggermunkenes to hovedhelgener, Frants med stigmatiseringsmærker og Dominicus er meget sjældent afbildet før i middelalderens slutning. Man må derfor antage, at kirken på een eller anden måde har været tilknyttet tiggermunkeordnerne²⁸.

Syndefaldet og Evas tilgivelse i form af Marias himmelkroning hører idémæssigt sammen, ligesom syndefaldets følger: dødens og tidens magt (lykkehjulet og brodermordet) samt kampen mellem det onde og gode (vildsvinet og elefanten). Kains og Abels ofring på nordkappen hører sammen med nadverfremstillingen på væggen nedenunder, idet begge scener peger hen på messen.

Det vestlige hvælvs dommedagsmotiver er letforståelige, men usædvanlige, dels ved det i Danmark tidlige eksempel på Maria Misericordiæ (særligt tiggermunkemotiv), dels ved udspecificeringen af de forskellige syndere og deres straffe, endelig er placeringen af Nicolaus (?) og Laurentius mellem de døde, som står op af gravene, ualmindelig. Måske har en paradis- og en helvedesfremstilling været malet på henholdsvis nord- og sydsidens vægge, da de mangler i sammenhængen.

Parallelt med disse nævnte ikonografiske forhold viser der sig også stilistisk flere ejendommeligheder og kvaliteter, som normalt ikke træffes i danske 1300-tals kalkmalerier. Det lette, elegante helhedspræg med planter og dragter i

E.M. 1967

Fig. 17—18. Birkerød. 17. Dominicus, detalje af himmelkroningen, fig. 10. 3. hvælv, østkappen (p. 929).
18. Nicolaus (?) og Laurentius, detalje af vestkappens kalkmaleri i 4. hvælv (p. 932).

E.M. 1967

Fig. 19—20. Birkerød. 19. Paulus, detalje af himmelkroningen, fig. 10. 3. hvælv, østkappen (p. 928).
20. Nadveren malet på vægstykket under nordkappen i 3. hvælv. Bemærk bomærket under Kristi
venstre hånd (p. 930).

grønt og gult, hudfarve og særlig Kristusfigurens farvemodellering af kroppen, de mørkt optrukne konturstreger, som blandt andet tegner ansigterne og

hænder og fødder, svarer ikke til andre kendte kalkmalerier herhjemme. Den grønne baggrundsfarve i scenen i hjulnavet og bag nadverfremstillingen er også helt udansk. Ornamentikkens næsten romanske siksakfrise og de borter, som arbejder med negativ-positiv virkning eller krydsskravering og geometriske mønstre blandet med planteornamenter tyder på en periode, som ligger i forlængelse af senromansk ornamentik. I samme retning viser bogstavformerne (sml. fig. 11), men en datering ved hjælp af store, malede indskrifter er mere usikker, end hvis der var tale om et manuskript. Sammenlignet med gravsten ligner Birkerøds bogstaver mest indskrifter fra tiden 1300—25. Bogstavtyperne virker lidt yngre end dem, der er anvendt i Ringsteds korsskæringshvælv fra mellem 1292 og 1309. Dog må man tillige sammenligne med indskrifterne i Snårestads kirke (Skåne) fra 1347, som på flere punkter minder om Birkerøds. Dragttyperne giver ikke mulighed for en snæver datering. Antagelig må en datering af kalkmalerierne sættes til 1325—50.

2) 1503. *Nordkapellet. Østhvælvet, østkappen*: To bomærker anbragt omkring en cirkel med et våbenskjold, hvori en hvid ibskal på grå bund (dekomponeret blå, ifølge E. Rothe). Sandsynligvis tilhørende slægten Jernskæg²⁹. *Syd-kappen*: Cirkelslagblomst, *vestkappen*: Fembladet rødbrun blomst med skillende stave, *nordkappen*: Et bomærke og årstallet md3 (1503).

Vesthvælvet, østkappen: Hvirvelroset i rødt og gråt, *sydkappen*: Cirkelslagblomst i rødt og gråt. *Vestkappen*: Laurentiusrist³⁰ og to taljer omkring et bomærke, *nordkappen*: Cirkelslagblomst, grå og rød. Alle ribber har kraftige sparrer i sort og rødt. På væggene findes fire indvielseskors.

3) 1600'erne. Tårnummets nordøstre hjørne. En ca. 80 cm høj draperibemaling; baggrunden er mørk, rødbrun dodenkop, draperiet har grålig tone med grågule folder. Det hænger på en malet gesims med tandsnit under æggestav.

I nordkapellet på sydvæggen i vestfaget fandtes ved den store bygningsrestaurering 1925 et tilsyneladende tilsvarende draperi. Nedhugget.

INVENTAR

Oversigt. En enestående hygge hviler over kirkens indre, hvor gammelt og nyt mødes i harmoni. Det sengotiske skabsalter, renæssance-prædikestolen, ved siden af hvilken et middelalderligt røgelsekar er hængt op i en gennembrudt jernlyseholder fra 1500-tallet, seks epitafier fra 1646 til 1864, et krucifiks på væggen, velbevarede barokke stolegavle, et 1600-tals kirkeskib, en lysekrone fra 1712, skænket af den Rungsted kromand — alt dette mødes med en døbefont fra 1944 og et endnu nyere orgel. I sakristiet skjuler sig to pengetavler fra 1599 og en senbarok altergangstavle. Særlig interesse har inventaret ved minder om to af de mænd, der deltog i den mislykkede sammensværgelse for at befri Kronborg fra svenskerne 1659, præsten, den senere biskop, Henrik Gerners minde-tavle, hvorunder hans tunge fængselslænker er ophængt, og dronningens »fuldmægtig« Lorentz Tuxens lille, malede epitaf, sat over hans 85-årige moder. Blandt gravstenene kan nævnes de tre ældste over præsterne Chr. Bjerg (o. 1583), Christoffer Lille (o. 1600) og Jens

Fig. 21. Birkerød. Indre, set mod øst

E.M. 1967

Hermansen (o. 1657), stamfader til den bekendte Bircherodske slægt. H. W. Bissen har indsat et marmorrelief i en stele på kirkegården, rejst over hans første svigerforældre. — Kirkens nære tilknytning til kongehuset giver sig til kende ved ophængte portrætter (kopier) af seks af de tidlige oldenborgske konger.

Alterbord, vistnok fra 1846, af glatte fyrrebrædder. Regnskaberne for 1846 nævner ikke noget direkte om fjernelsen af det gamle alterbord, men taler kun om optagelse af murstensgulvet omkring alteret¹³. Ifølge Magnus-Petersen (1884) var alterbordet af træ.

Alterklæde, nyere, af rødt fløj, med guld kors og -galoner. Et tidligere †alterklæde bar indskriften: »S. M. Anno 1731«³¹.

Altartavle (fig. 22), sengotisk, fra slutningen af 1400'rne, oprindelig med dobbeltfløje, men nu uden yderfløje, formentlig nordtysk import, forlægsbeslægtet med Hvidovre (Københavns amt), Hejls (Vejle amt) og Rom (Ringkøbing amt), jfr. nedenfor. Tavlen, der har været afløst af en renæssancetavle (p. 944) og 1846 af et maleri (p. 944), fik efter en indgående restaurering sin gamle plads som højaltertavle igen 1899.

Den nu tofløjede skabstavle (med ny korsblomstfrise) består af et 219x139 cm stort midtskab med et figurrigt Golgatha-relief, to skabsfløje med relieffer af »Korsbæringen« (fig. 26) og »Gravlæggelsen« i nord, »Kristus i dødsriget« (fig. 27) og »Opstandelsen« i syd. Malerierne på fløjenes bagsider er forsvundet på enkelte stumper nær; men det ses endnu, at der også her har været tale om to og to billeder over hinanden. Af yderfløjene, der formentlig har indeholdt malerier på begge sider, ses nu kun de efterladte hængselspor på inderfløjenes inderkanter. Også predellaen har formentlig haft et $\dagger$ maleri.

Golgatha-relieffet er opbygget med et persongalleri i etagemæssige planer, øverst med »Jerusalem« repræsenteret af tre små, portalagtige bygninger og trækroner. Frit over mængden står de tre kors på fornyet guldgrund.

Menneskegrupperne ved korsenes fod er på traditionel 1400-tals manér opdelt i en »god« gruppe til venstre (heraldisk højre) for midtkorset: Johannes apostel og de tre Maria'er og over dem Longinus, der bliver seende, da en blodstråbe fra Jesu brystvunde rammer hans øje, og en »ond« side til højre, hvor den troende hovedsmand rækker armen pegende op mod Jesus, mens ypperstepræsten hvisker ham i øret (fig. 23). Maria Magdalene klamrer sig til korsets fod. Men denne stive opdeling er begyndt at gå i opløsning, for Pilatus og den siddende skriver har fået plads på den gode side i hjørnet forneden, og over dem ses en skallet spotter med oprakte arme. På samme side står også manden med spanden og eddikesvampen. Nyt i den traditionelle personopstilling er endvidere indførelsen af bi-scener skåret i lille format, således krigerne, der strides om Jesu kjortel, mellem Jesu og den onde røvers kors, og til højre for dette sidste står en kvinde med et lille barn på armen (nu malet som negerinde). Små »jorddyr«, der stikker hovederne ud af deres hule, er et forsøg på at understrege det realistiske i scenen.

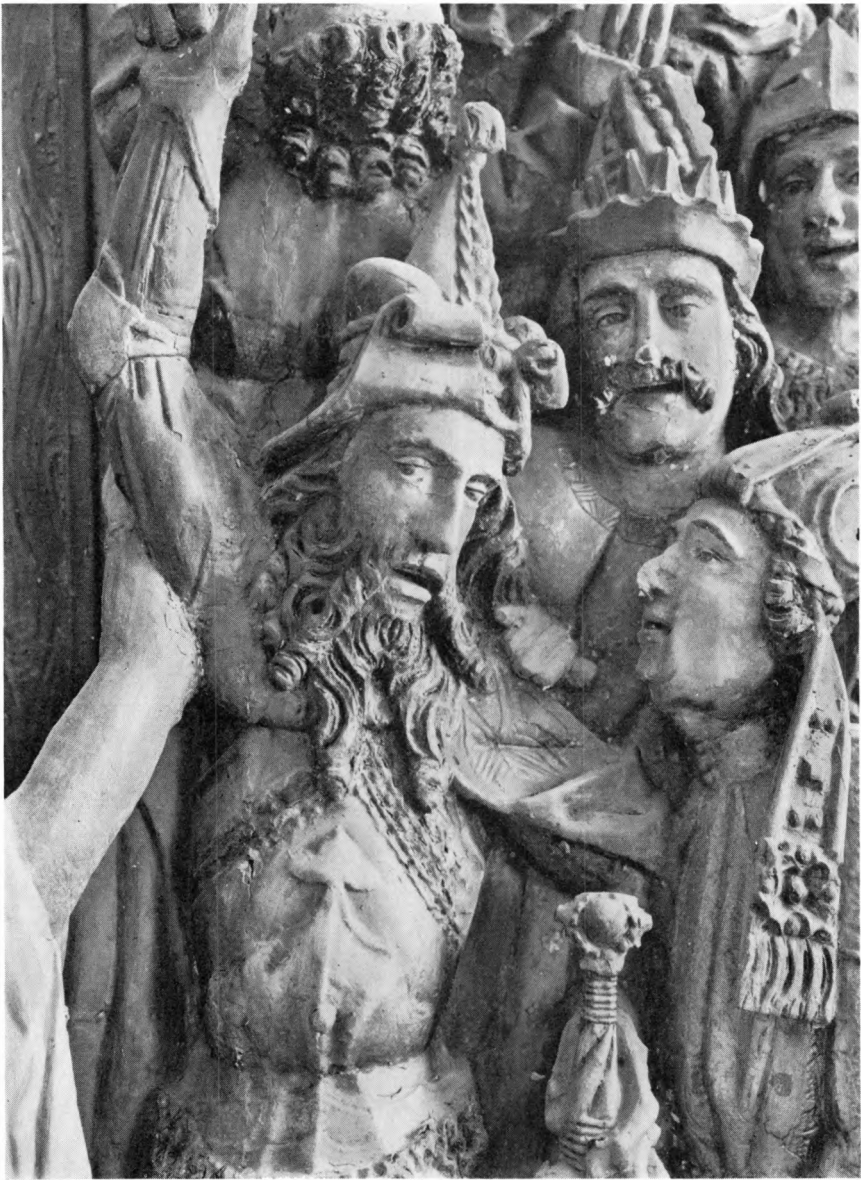
Jesus hænger strengt symmetrisk på sit kors, med foroverbøjet hoved, tyngt af en svær, turbanagtig tornekrone (fig. 24). Oprindelig har der været tre småengle til at opfange blodet fra Jesu vunder; men ved restaureringen 1901 blev engelen ved Jesu fødder (jfr. fig. 22) flyttet op under hans venstre arm, mens engelen her flyttedes hen under højre arm i stedet for den der forsvundne. Også røverne er ophængt næsten symmetrisk på deres kors, og den gode røver er iført et lændeskørt. Måske har der over dem været en lille engel og djævel, som har hentet deres sjæle i skikkelse af små børn.

Fig. 22. Birkerød. Altertavle. Farvelagt tegning 1884 af Magnus-Petersen, i Nationalmuseet. Ved restaureringen 1899 blev felterne med »Gravlæggelsen« og »Dødsriget« ombyttet (p. 940).

Som nævnt går visse træk fra Golgathascenen igen i andre altertavler; således genfindes i de brudstykker, der er bevaret fra Hvidovres gotiske tavle (DK. København amt p. 323, fig. 3—4), Pilatus og skriveren, som her traditionelt er placeret ved korsets fod, den segnende Maria og Maria Magdalene, til dels hovedsmanden; mellem Birkerød og Hejls slår det fælles forlæg stærkt igennem, især i hovedsmandens skikkelse, Pilatus og skriveren (i Hejls helt til højre), spotteren o.fl.

Også de fire fløjrelieffer er skåret efter traditionelle forlæg, hvis personmængde og -placering er bestemt af pladsforholdene. I »Korsbæringen« er

P.N. 1928

Fig. 23. Birkerød. Altertavle. Parti fra gruppen ved korsets fod, med hovedsmanden (p. 940).

Simon af Kyrene just trådt hjælpende til; de snævre pladsforhold har tvunget Josef af Arimatæa (i »Gravlæggelsen«) om bag kisten ved siden af de tre kvinder, mens den ganske lille Nikodemus står ved fodenden. Dødsriget er fremstillet som Leviathangabet; forrest ses Adam og Eva. I opstandelsesbilledet står Kristus som midtaksen mellem de symmetrisk anbragte, sovende soldater.

Over felterne er der sammenhængende polygonformede baldakiner med stav-

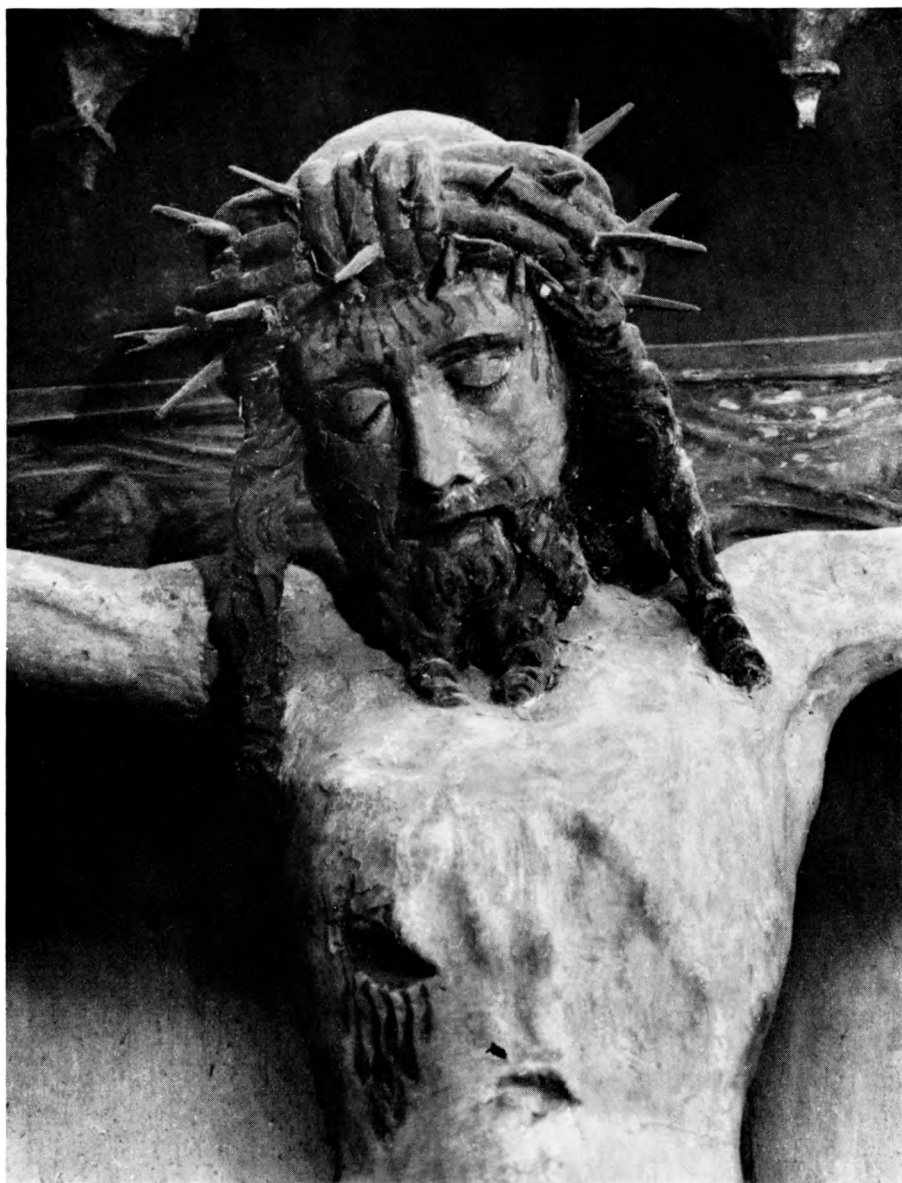

Fig. 24. Birkerød. Altertavle. Kristus på korset (p. 940).

L.L.1958

værk, korsblomster m.m. og forneden smalfelter med varierende, gennembrudt ornamentik. Skæringen er rutineret, men konventionel. De lire fløjrelieffer med de karakteristiske store, slubrende munde må være skåret af een billedskærer, der imidlertid ikke synes at have deltaget i arbejdet på hovedrelieffet, hvis folk har været dygtigere.

Tavlen restaureredes 1899 ved konservator Steffensen, der har fornyet alt

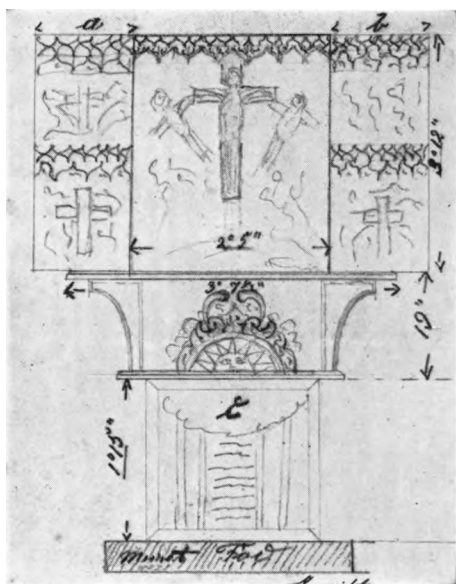

Fig. 25. Birkerød. Altertavle. Skitse 1873; tavlen var da komponeret sammen med epitaf nr. 4 fra o. 1661 (p. 944, 959).

baggrundsguldet og malet reliefferne op med oliefarver, som nu står ubehageligt; åbenbart har han også klemte de enkelte stykker, der udgør hovedrelieffet, noget sammen, således at det nu ikke fylder midtskabet helt ud. En prøveundersøgelse foretaget 1960 tyder på, at der næppe er bevaret middelalderlig kridtgrund eller farver af betydning.

Den tidligste meddelelse om tavlen er fra 1743³²; den omtales da som et forstødt, katolsk alter. 1873 var den anbragt over den mindetavle (p. 959), Lorentz Tuxen satte for sin moder († 1661), og tjente således som epitaf³³ (fig. 25). Magnus-Petersen forefandt 1884 tavlen i kapellet, hvor den havde plads ved østvæggen på et (sekundært) muret fremspring. Efter restaureringen indtog

tavlen 28. aug. 1899 (kaldsbog) sin oprindelige plads på højalteret.

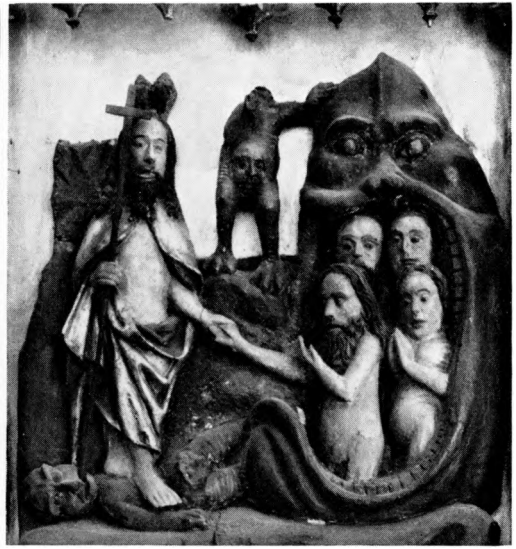
**Renæssancetavle*, 1599, med fine skæringer afløste o. 1600 den gotiske tavle og blev selv senere erstattet af Wegeners maleri. Den stod i flere år i stærkt forfalden tilstand i »det katolske kapel«, hvor sognepræsten 1900 ønskede den »impregneret«⁴⁰. Nu står den på alterbordet i den 1908 indviede Høsterkøb kirke (se denne).

Den forrige *altertavle*, et maleri af Th. Wegener, Josefs drøm, i samtidig spidsbuet ramme udført 1846 af C. F. Weincke, København³⁴. Til højre i billedet den sovende Josef med hånd under kind og stav i armen, i forgrunden hans hat, sæk og tømmerredskaber; til højre løfter Maria forsigtigt klædet bort fra barnet i krybben. Bagved står en engel. 205 x 156 cm. På kapellets østvæg.

Altersølv. *Kalk*, 1731, svarende til Karlebo 1745 (p. 892) med sekstunget fod og stort bæger med Sophie Magdalenes kronede spejlmonogram. Under fodpladen fire stempler: Københavns mærke 1731, mestermærke I C S over 172?³⁵ i oval for Jens Christensen (Bøje p. 64), guardeinmærke (P. N. v. Haven) og månedsmærke (fiskenes tegn). 21,8 cm høj. *Disk* med cirkelkors, 15,4 cm i tv. Muligvis samtidig med kalken. *Oblateske* (fig. 30) 1711, med graveret spejlmonogram på låget, G T M D. Under bunden mestermærke S H over 1710 i hjerteagtigt felt for Københavnerguldsmeden Svend Sørensen Holm (Bøje 311) samt årstallet 1711 i rektangelfelt. *Vinkande*, 1832, københavnsmærket [18]32 og mestermærke I L i oval for Johan Martin Lercke (Bøje 880), samt

L.L.1958

L.L.1958

Fig. 26—27. Birkerød. Altertavle. Felterne med »Korsbæringen« og »Dødsriget« (p. 940f.).

M og månedsmærke; 27 cm høj, med lågknop. †*Vinkande*, skænket 1606, med indskrift: »Post obitum Matris Uxor[is] Christophorus Parvus cum Conjuge Catharina Ricardi fil. dederunt hoc poculum Ecclesiae S. Nicolai in Birkerød an. 1606« (»efter sin moders og hustrus død skænkede Christoffer Lille sammen med sin ægtefælle, Catharina Ricardsdatter denne kande til S. Nicolai kirke i Birkerød år 1606«)³⁶. Det var formentlig den kande, der sammen med en gammel sølvflaske og det smeltede sølv fra kalk og disk, der gik til grunde ved præstegårdens brand 23. februar 1731, blev brugt som hjælp til anskaffelse af kalk og disk (et stort sæt til brug i kirken og et ganske lidet til brug i sognebud) samt alterklæde, messehagel m.m.³⁷.

Berettelsessæt. Sygekalk o. 1731, af almindelig barok form, med sekstunget fodplade, tilsvarende fod med rundstav—plade, glatte, sekskantede skaffled mellem profilbånd, sekstunget, midtdelt knop med spidsovalt tværsnit, og let ud-
svejende bæger. På dettes underside stemplet: 1) Københavns våben over udflydt årstal, 2) gardeinmærke P N V H (Peter Nicolai v. Haven, tiltrådte 1729), 3) mestermærke som alterkalk (de sidste to cifre i årstallet utydelige) og 4) månedsmærke tyren; 13,7cm høj. Samtidig disk med graveret cirkelkors og mestermærke som kalken. Sekundær, slebet glasflaske. I læderbetrukket futteral.

Alterstager. 1) 1960, af sølv, udført af Mogens Bjørn Andersen. 2) Nyere, af sengotisk form, kun 30,5 cm høje. I sakristiet.

†*Alterstager*, af messing, i senempirestil, stod endnu 1928 i sakristiet; af Magnus-Petersen (1884) betegnet som »meget smukke, nye«.

I beretningen 1928 omtales også seks †*tintallerkener* stemplet med Københavns bymærke under M D G, for Magnus Dahlgren, der blev mester 1795³⁸.

Røgelsekar (fig. 37), romansk eller tidliggotisk, nu med afbrudt fod, kronet af en korskirke i gennembrudt arbejde, med stærkt hældende gavle. Højde ca. 22 cm, tv. ca. 9,3. Ophængt på pillen vest for prædikestolen under en *lyseholder* af gennembrudt jernarbejde, 8 x 16,5 cm, fra 1500'rne, til tre lys, to lysepiber til mindre lys og i midten en lysepig til et større lys. To nedhængende bladornamenter, det ene afbrudt.

Messehageler. Tre nyere, en rød, en grøn og en violet. †*Messehagel*, se under †*vinkande* p. 946.

Alterskranke, af smedjern, fra sidste restaurering. Dens †forgænger var fra 1846, af støbejern, leveret af smed F. C. Svendsen, Frederiksborg, og malet af C. A. Kanitz, Hørsholm¹³. — På et tidligere †jerngitter stod ifølge Kall Rasmussen »C 5 1699 P E Jk»³¹.

Altergangstavle, formentlig fra 1700'rne, af fyr, med forkrøbbet rundbue hvori omvendt hjerteformet ophængningshul. 13 rækker huller med 11 i hver række. Sortmalet med gule tal fra 1 til 143. 42x26,5 cm. I sakristiet.

Døbefonte. 1) Sign.: Axel Poulsen 1944, af hvidgrå sandsten, med relief-smykket kumme og trosbekendelsen på skaftet. I koret.

2) (Fig. 32) o. 1650, af egebrædder, sekssidet; langs mundingsranden en barok bladværksbort og herunder nedhængende kartoucher med maskeværk (nu kun på de tre sider). 94 cm høj, 99,5 bred. Rødtligt tonet efter stolestaderne ved sidste restaurering; før denne stod fonten i en sekssidet gulvfordybning i tårnrummet, nu nordligt i tårnbuen.

*Romansk, af granit, kun foden, af form som et terningkapitæl, bevaret. I præstegårdshaven.

Dåbsfade. 1) O. 1900 (købt 1944), i Bindsbøll-stil, af tin, med reliefvandstrømme i fordybningen og treenighedsindskrift på randen. I font nr. 1. 2) O. 1550, sydtysk arbejde, af messing, med det habsburgske våben i cirkelramme, hvori fire gange gentaget: »Got sei mit vns« med minuskler; 61 cm i tv. Har formodentlig ligget i den romanske font, nu i barokfonten. Et glat †messingfad, der vel har været samtidigt med fonten, lå endnu 1928 inden i nr. 2 (sml. fig. 32).

Dåbskande, o. 1850—75, af tin, balusterformet med bred tud (»chokoladekandetype«), lavt, karnisformet låg med godronneret knop, flad hank og flad gæk. 25 cm høj (til gækken); noget defekt.

†*Vievandskar*(?). Ifølge indberetning fra L. C. Plessen 1743³² lå der »på kirkegården en stor, rund, udhuggen sten, som forud har været brugt til vievand med flere sådanne katolske levninger«. Muligheden for, at det drejer sig om den gamle granitfont eller dens fod kan næppe udelukkes.

Fig. 28. Birkerød. Prædikestol (p. 948).

†*Korgitter*. Over døren til koret stod »Jens Pedersøn — Bendte Povelsdatter. Anno 1667«³¹.

Korbuekrucifiks, formentlig fra århundredet efter reformationen, vistnok af lindetræ³⁹. Tornekronen ligger som en med huljern skråråkreret vulst omkring panden, håret falder ned i to svære lokker på hver side af hovedet, der drejes lidt mod højre. Øjnene er udetaljerede, munden lille og spids, lokket kindsæg, der mødes i spids hagefip. Armene og dele af krop og lændeklæde er fornyet, formodentlig ved konservator Steffensen, der 1900—1901 restaurerede det »ældgamle« krucifiks⁴⁰. Kroppens anatomi er meget summarisk; lændeklædet er foldet ned mellem benene og har sikkert haft llagresnipper. Fødderne er overlagte. Staffering ved Steffensen. 95 cm høj. Nyere kors, vel fra 1901. På skibets sydvæg (for tiden [1967] under restaurering).

Prædikestol (fig. 28) i renæssance, o. 1600, nærmere bestemt mellem 1588 og o. 1606; en optegnelse hos Kall Rasmussen³¹ lyder nemlig: »Hans Hemmingsøn

—Christophorus Parvus Pastor Eccles. S. Nicolai in Bircherod. Prædikestol gjort« (»Christoffer Lille, præst til S. Nicolai kirke i Birkerød«). Af denne indskrift, der muligvis har stået på det nu reducerede opgangspanel, er et fyldingsstykke med Christoffer Lille's indskrift endnu bevaret, mens Hemmingsens (kirkevæрге?), der fandtes i kirken endnu 1928, er borte (jfr. nedenfor under opgang og staffering). Pastor Lille (1583—o. 1606) har altså ladet stolen opsætte, men da rygpanelet bærer Christian IV.s monogram, kan dette i alt fald først være opsat 1588.

Prædikestolen består af fem fag, hvoraf de fire mod vest danner sider i en regelmæssig polygon, mens det femte mod opgangen er parallelt med væggen. Storfelterne indeholder dobbelte arkader, en ydre med kannelerede pilastre og englehoveder i sviklerne, en indre, der omgives af en stor kartouche med fugle eller fede småbørn, frugt- og beslagværk, og i selve arkaden står en figur, hvis navn er angivet med reliefversaler i et smalfelt nederst i kartouchen, altså efter nogenlunde det samme system som den lidt ældre Asminderød-gruppens (jfr. p. 778). På hjørnerne og til siderne for opgangsfaget står dydehermer (jfr. fig.

28) — »Troen« fornyet —, hvis navne angives af malede indskrifter på postamentfremspringene. Arkadernes relieffigurer er, fra øst: »S Mattevs«, »S Marcvs«, »Salvator mvndi« (»verdens frelser«), »S Lvcas« (fig. 29) og »S Iohannes«. Dydehermerne er, i samme rækkefølge: »Fides« (»Troen«), »Justitia« (»Retfærdighed«) med vægt og fornyet sværd, »Temperantia« (»Mådehold« — galt opmalet) »Patientia« (»Tålmod«) med bæger og fornyet kande, »Charitas« (»Kærlighed«) med et barn på hver arm, »Spes« (»Håb«) med en fugl i hver hånd (fig. 29) og »Prudentia« (»Klogskab«) med slange (skriften forsvundet med postamentfremspringet). Postamentet deles i felter af fremspring, frisen er derimod gennemløbende under tandsnit-æggestavliste. Under hjørnerne flade hænge-

E. M. 1967

Fig. 29. Birkerød. Prædikestol. Partiet med evangelisten Lukas, flankeret af »Kærligheden« og »Håbet« (p. 948).

kugler med beslagværk. Svejjet underbaldakin med beslagværksornamenterede ribber, der forneden ender i volutter over en stor, flad hængekugle, som støtter sig på en jernstang til gulvet. Nyere opgangspanel. Formodentlig har de ovennævnte fyldingsstykker med »stirternavnene«, det bevarede ophængt på korets sydvæg, været en del af det oprindelige opgangspanel ligesom et panelstykke med skrå underkant i vinduesnichen bag prædikestolen (jfr. præsterækketavler p. 953). Svejfet siddebænk fra 1700'rne i stolen. Rygpanel med kannelerede rammestykker og kronet skjold med »C 4«.

Samtidig sekssidet himmel uden hængestykker (sml fig. 28), men med store kartouchetopstykker, der omgiver ungrenæssanceagtigt fremspringende herre- og damehoveder. Mellemfaldende spir. Den smalle frise er gennemløbende og himlens underside aftrappet med rigt udskårne lister omkring nedhængende Helligåndsdue.

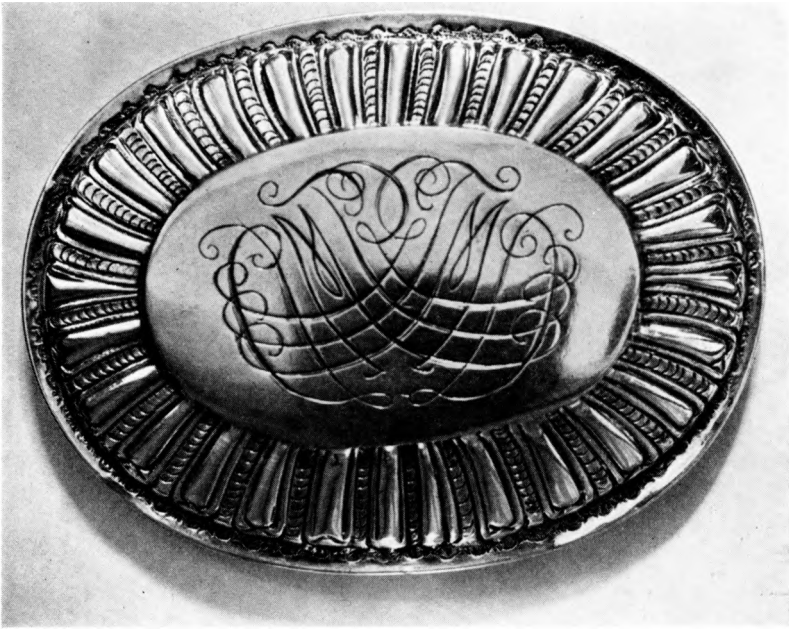
Stafferingen er (som oprindelig og som ved Asminderødgruppen) partiel, med polykrome figurer og ornamenter; den er fornyet, delvis på gammelt grundlag og med mange fejl i de latinske indskrifter med gyldne versaler, hvis former er moderne. I stolens frise: Denne er min søn etc. Matth. 17, i postamentfelterne, fra øst: Se, himlenes rige nærmer sig — Den, som har øren at høre med, han høre — Se det Guds lam, som bærer verdens synder — Salige de, som hører Guds ord og bevarer det — Uden mig kan I intet gøre.

På det bevarede fyldingsstykke (fra opgangspanelet) er med sorte versaler malet: »Christophorvs parvvs pastor ecclesiæ S. Nicolai in Birckerød« under præstens våben, en egegren med to agern, strudsfer som hjelmtegn. Det andet nu forsvundne stykke bar med fraktur navnet Hans Hemmingsøn under et bomærkeskjold. På det stykke opgangspanel, der er opsat i vinduesnichen bag prædikestolen (op mod rygpanelet) læses, med moderne skrift, »Taler Nogen i Menigheden« etc. 1. Peter 4, 11, men herunder skimtes en række præstenavne (jfr. præsterækketavle nr. 2 p. 953).

Rygpanelet indeholder over det kronede skjold med Christian IV.s monogram kongens valgsprog på latin: Fromhed styrker rigerne.

Stoleværket er fra o. 1650—75, af fyr. Gavlene — det østligste par i nord og syd med tvillinggavle — er smykket med en nedad smalnende halspilaster, der i det ret høje postament har en fylding med forkrøbbet bue, på skaftet tre lange rundstave og diamantkvader under halspartiet; i frisen en pålagt plade med tre korte, lodrette rundstave. Splitgavlene (sml. fig. 28) har tandsnit inden for skråsiderne og under den tværgående profilliste. En del af rygpanelerne kan være genbenyttede. Indgangspanelet har i alt fald hørt til et stoleværk, der var omtrent samtidigt med prædikestolen; men dengang har det nok dannet afslutning mod øst. Her læses på nordsiden (tidligere kvindesiden) med til dels afhøvede reliefversaler: »Er sogneprestes stol, som Christopher loe bekaasted«, og på sydsiden: »Er sogneprestens hvstrves stol«. I en fylding på rygpanelet østligst i nord er der indskårne versaler: »Petrvs Ioan(n)is Bagær(us) patiar vt potiar 1643« (»lad mig [kun] lide så meget, jeg kan bære«). På den forreste stol fandtes ifølge Kall Rasmussen det danske våben³¹. Det er muligvis det lille skjold af egetræ, 50,5x28,5 cm, der hænger i kapellet. Våbenets type er den, der var fælles for Frederik II. og Christian IV. (jfr. Birkerøds tidligere, nu i Høsterkøb opstillede altertavle).

Stolene, der nu er uden døre, var i 1732 i en mådelig forfatning, gulvet var

P.N. 1928

Fig. 30. Birkerød. Oblatæske, udført 1711 af Svend Sørensen Flolm, København (p. 944).

borttrådnnet i de 20 mandsstole og i 19 i kapellet og i flere kvindestole; endnu 1738, da dronningen havde ladet den store hovedreparation af kirken igangsætte, lå en stor del af stolene nedfaldne, og det skete, at stolene ved gudstjenesten faldt sammen under de siddendes vægt⁴¹. Fra 1844 foreligger der en kort notits i bygningsadministrationens kopibog²⁰: Nedtagelse og omarbejdning af hele stolveværet; nye bænke i tårnpartiet. — Stolene ændredes noget 1965 og opmaledes med nye, dæmpede farver.

De to »renæssancebænke« i koret er fra 1925 (H. Lønborg-Jensen). Præsten har en *lænestol* af eg i tung og solid nygotisk stil.

(†) *Pulpitur* fra midten af 1600'rne, måske det, der ifølge Kall Rasmussen³¹ blev »gjort 1646, da Arnt v. d. Kule var lensmand«. Muligvis er det malerierne herfra, som 1963 blev indsat i et brystværn foran orglet, Kristus og syv apostle, på lærred (Matthæus ophængtes i ny ramme over barokfonten): Filip, Simon, Jakob, Peter, Kristus (salvator mundi), Andreas, Bartholomæus og Judas Thaddæus, i dragter med gule, lilla, blå og grønne farver på grønbrun baggrund. De samme malerier var 1925 af Lønborg-Jensen indsat i et †brystværn samme sted (sml. fig. 32), skåret i bruskbarok stil og i fyldinger der — således som de oprindelige forhold åbenbart har været — afsluttedes af tvillingrundbuer med hængkonsol. Ved ændringen 1963 istandsattes de stærkt medtagne lærreder af konservator N. J. Termansen.

P.N. 1928

Fig. 31. Birkerød. Pengetavler 1599, med malerier af S. Laurentius og S. Nicolaus (p. 952).

Malerierne er udført efter kobberstukne forbilleder, der går igen i andre pulpituremalerier i landet (bl.a. Arrild og Ubjerg, DK. Tønder p. 1272, 1292, Vedslet i Århus amt), og Matthæus træffes på det Brix snedker tilskrevne skab i Nationalmuseet (nr. 50 82)⁴². — 1802 omtales pulpituret i »den Catholske Længde« (nordkapellet)¹⁵.

Orgel 1963, Frederiksborg orgelbyggeri ved Troels Krohn, med 17 stemmer i hoved-, bryst- og pedalværk, façadeen ved Rolf Graae.

†*Orgeler*. 1) »1656, da Lorentz Tuxen var Ridefoged oc Forvalter paa Hirsholm oc H. Jens Hermanson var Sognepræst oc Kirckeverger Blef Dette Orgeverck Oprettet Paa Kirckens, Menighedens Oc Andre Got Folckes Samens kud Oc Bekostning . . . «³¹. Orgelet var antagelig identisk med det, Thurah⁴³ betegner som lille, og muligvis det orgel, der efter en flytning og et par istandsættelser⁴⁴ tjente til 1863, da der indsamledes bidrag til et nyt⁴⁵; 1884 stod det i tårnrummet (Magnus-Petersen).

2) 1927, Th. Frobenius og co., København, med 12 stemmer, to manualer og pedal, façade i ny-renæssance ved Lønborg-Jensen, ifølge indskrift på latin skænket af kirken og pastor Thomsen. Fire stemmer fra det tidligere orgel (nr. 1 ?) indgik i værket⁴⁶.

Pengeblok, 1845²⁰, med to-tre lodrette og tre vandrette jernbånd; tre nye hængelåse; pengetragt. Ved indgangen.

Pengetavler. 1—2) (Fig. 31) 1599, af malet eg, ens, skuffen med renæssance-

P. N. 1928

Fig. 32. Birkerød. Parti af tårnrummet før sidste restaurering. Døbefonten står i en fordybning midt i gulvet (p. 946), og pulpiturmalerierne sidder endnu i det af Lønborg-Jensen tegnede rammeværk (p. 951).

profiler, rygskjoldet rundbuet med tre drejede, profilerede knopper på rundingen; drejet håndtag. På forsiden af den enes rygbrædt er malet kirkens værnehelgen og navn »S Nicolai«, mens indskriften på skuffen lyder: »[15] Hielper noget kierkens bygning 99«, den anden har på forsiden et maleri af en skægget »S Laurenti« (med lanse og rist) og skuffeindskrift: »Betencke de arme, saa wil Gvd sig offver eder forbarme«. Mens disse indskrifter er med versaler, er rygbræddernes bagsider ens dekoreret med et pynteligt Jesumonogram i frakturskrift. Stafferingen er sekundær, snarest fra 1700'rne, og indskrifterne opmalet. 1884 fandt Magnus-Petersen tre gamle pengetavler, hvoraf de to »ere fuldkommen defecte«, mens den med S. Nicolaus var nyopmalet. I sakristiet.

Salmenummertavler fra restaureringen 1925. To ældre med tunget overkant og hvid fraktur (»For Prædiken« — »Efter Prædiken«) på sort grund samt en tilsvarende på loftet anskaffedes o. 1849²⁰.

Præsterækketavler. 1) O. 1938 (sml. fig. 28), ved prædikestolen. (†) 2) I vinduesnichen, ved siden af prædikestolens rygbrædt, nu overmalet (p. 950). På øverste rammestykke skimtes under malingen med skriveskrift: »Sogne-

præster til denne Kirke ... ». Ved en synsforretning 1861 krævedes tavlen restaureret⁴⁰; ifølge Magnus-Petersen indeholdt den præsternes navne indtil 1862.

Malerier. 1—6) Kopier efter 1600-tals portrætter i moderne rammer af de oldenborgske konger: Hans, Christiørn II., Frederik I., Christian III. (efter portræt tilskrevet Jost Verheiden), Frederik II. (efter type tilskrevet Hans Knieper), og Christian IV. (efter Karel van Manders type); bestemmelserne skyldes direktør Jørgen Paulsen, Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg. 1884 hang malerierne »uden Værd« bag orgelet (Magnus-Petersen), nu på korets vægge.

7) Henrik Gerner (jfr. p. 959), kopi 1836 ved C. A. Jensen efter K. van Manders maleri på Frederiksborg⁴⁷. På skibets sydvæg under krucifikset.

**Relief* (fig. 33) af alabast, o. 1600, Golgatha, med Kristus på korset flankeret af Maria og Johannes på den ene, den romerske høvedsmand (pegende) og en soldat på den anden side. Ved korsets fod et kranie, knogler og en orm, i baggrunden Jerusalem. De fire skikkelser ved korsets fod er til dels frifigurer. Partiel forgylldning. Relieffet, 20,3x16 cm, er et nederlandsk importstykke. Sådanne små og større relieffer, af hvilke adskillige findes spredt rundt i danske kirker og museer, eksporteredes til gejstlig eller privat brug og har fundet forskellige anvendelser, snart som løse vægstykker eller altertavler (i udsøgte, fine rammer), snart indsat i altertavler eller epitafier⁴⁸. — Stykket blev fundet 1809 ved en reparation bag altertavlen (dvs. den nuværende højaltertavle, der da stod i det »katolske« kapel), og skænkedes til Nationalmuseet (nr. 321). Renset og konserveret 1960⁴⁹.

Lysekroner. 1) (Fig. 35) 1712, med 2x8 lysearme og tilsvarende knoppede prydarmer. Det rigt profilerede skaft har som topfigur Klogskaben i sparsomt gevandt, med dobbeltansigt og slange i den ene hånd (spejlet i den anden forsvundet). På den store hængekugle, der afsluttes med en vindrueklase, grave-rede versaler (navnene delvis med skønskriftsbogstaver), foroven med mindre skrift et vers: »O Gvd som lüsens börn har lofvet lifsen krone/ tend her mit hiertis liüs, at jeg for ärens throne/med ære maa bestaa en kronne der at naae / retferdigheds jeg men i früed at lefve saa« og herunder med større versaler (flammende hjerte ved liniens begyndelse): »Anno 1712 den 26. martius. Denne lyse kronne hafver Matthias Frigast / boende i runst krog ladet bekaste og i bireheros (!) kiche(!) op henge gvd til ære / gvds hvs til en prvdelse og hans sal. datter Anna Kirstina Frigast til en i hu / kommelse, hvis legome her næden vnder i ioerden hviler, hvis /lifvis lvsi rvnsted blef vdslygt de(n) 25. avgvst 1711« (jfr. epitaf nr. 5). Kronen hænger i en smedejernsstang med fire smedede vinger, som i rankeslyng viser monogrammet M F. I skibet, tredje fag fra øst.

2—6) To nyere kroner i skibet, to i korsarmen og een i sakristiet. — 1861⁴⁰ og

Fig. 33. Birkerød. Alabastrelief (p. 954).

1884 (Magnus-Petersen) synes der kun at have været to kroner, den fra 1712 og en lille med 12 arme vestligt i skibet.

Kirkeskibe. 1) (Fig. 34) måske 1650⁵⁰. Orlogsskib uden navn, 58 cm langt, med 2x2 kanoner, højt agterkastel, ornamenteret spejl og sprydmas. Efter traditionen bygget af en fisker fra Rungsted. Restaureret 1906. I kapellet.

2) Ophængt 1946, »Georg Stage«. I skibets vestfag.

Hatteknage 1777, tresidet, med øvre svejftet kant, grønmalet, med rød kantprofil. Med hvid antikva malet: »Christopher Espensen Hiuld:mand i Hösterkiøb. AN(N)0 1777«. — En række lignende knager er opsat 1926 med navnene på de håndværkere, der deltog i kirkens restaurering. I våbenhuset.

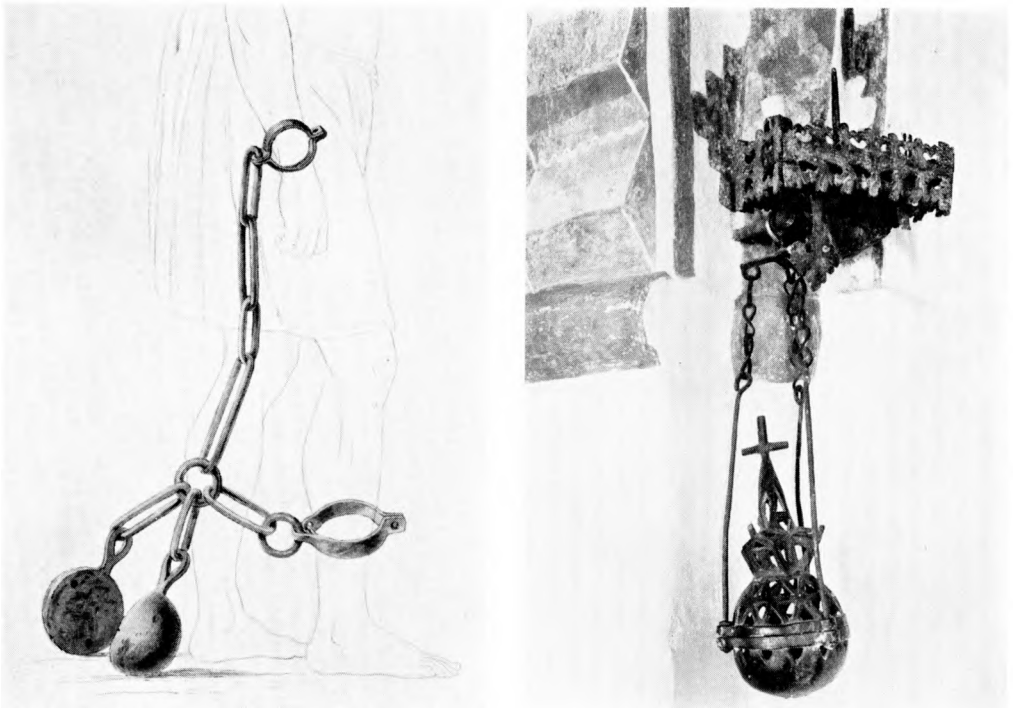
L. L. 1958

Fig. 34—35. Birkerød. 34. Kirkeskib nr. 1 (p. 955). 35. Lysekrone, skænket 1712 af kromand i Bungsted kro, Mathias Frigast (p. 954).

Fra *†ligbåre* stammer muligvis nogle svære jernlænker, der hænger i klokkestokværket.

*Sejerværk*⁵¹, 1664, med ramme af smedejern, 136 cm højt, 100 langt og 58 bredt; pendulreguleret døgnværk med haglgang samt timeslagværk. Jernrammens hjørnestivere afsluttes foroven med dobbeltvolutter. I værkets centralstiver spores, at uret oprindelig har haft spindelgang med foliot. Bortset fra ganske enkelte reparationer (fornyelse af ganghjul) synes værket ikke i nyere tid at være ændret. Værket er malet med en rød kraplaklignende farve, hvorunder en grøn farve og inderst sort på møngebund. På øverste vandrette rammestykke indhugget C:K⁵², måske Christoffer Klet. Andetsteds på samme rammestykke er prikhusget: 1848 CC. Værket står i et nyere *urhus* af brædder, i klokkestokværket op mod sydmuren lige ud for *skiven*, der er en rund, konveks, sortmalet *urskive* med forgyldte tal og forgyldt »stiv« viser.

*Klokker*⁵³. 1) 1583, støbt af Michel Dibler. »1583 iar got mi Michel Dibler dat is war, die segen des heren macket rick ane mwe« (»år 1583 støbte M. D. mig, det er sandt. Herrens velsignelse gør rig uden møje«). Herunder: »Andres Nielsen — Christofer Iensen« (formentlig kirkeværgerne) med deres respektive bomærker. Indskrift med versaler under akantusbladbort. Skæggemasker på de seks kronebøjler. 93 cm i tv. m.

P.N. 1928

Fig. 36—37. Birkerød. 36. Henrik Gerners lænker. Farvelagt tegning 1884 af Magnus-Petersen, i Nationalmuseet (p. 959). 37. Bøgelsekar (p. 946), ophængt ved prædikestolen under en lyseholder af gennembrudt jernarbejde (p. 946).

2) 1664, støbt af Hans Meyer. »Hør jeg kalder dig til gvd, kom oc hør hans hellige bvd / Henrich Tomæsøn [Gerner] sognepræst oc kirkewerger 1664 / soli deo gloria in exselsis — me fecit Hans Meyer anno 1664« (»Gud alene æren i det højeste, mig gjorde« etc.). Versaler i tre skriftbånd mellem akantusbladborter med vindrueklaser. Paa legemet Sophie Amalies sammenskrevne, kronede initialer S A i krans med sløjfe, hvorunder »1664« i bladfelt. 122 cm i tv. — 1931 påsvejsedes et afslået stykke og samtidig fik begge klokker nye knebler, ligesom kuglelejerne blev fornyet (kaldsbog).

3) 1929. »Støbt af B. Løw og Søn, København. Bekostet af Birkerød Kommune til Birkerød Kapel Aar 1929«. I tagrytteren på den nye kirkegårds ligkapel.

Klokkebomme (fig. 45) 1925, med lejer udformet som en landsbykirke (H. Lønborg-Jensen).

†*Klokker*. 9. januar 1585 befalede kongen Gert Rantzau at sende den itugæde klokke til København; kongen ville enten betale den eller give Birkerød en anden klokke af samme vægt⁵⁴. Den nye klokke blev måske (hvis der ikke er tale om forveksling med Blovstrød) en ud af det parti klokker, nederlænderen

Giovan Marie Borch 1587 købte i Nederlandene og sendte til Danmark (jfr. Blovstrød p. 915; sml. også Helsingør S. Olai p. 228, hvor der nævnes en anden »sending« fra Nederlandene)⁵⁵. — Ved klokkeskatterne 1528 og 1602 afleveredes klokker, sidste gang een på tre skippund tre lispund ⁵⁶.

Klokkestol, fornyet 1731 med brug af ældre dele¹⁶ af eg, til tre klokker, krydsbåndstype, stolperne bladet sammen. Krydsbåndene er sekundært sikret af jernbolte med ornamenthoveder.

GRAVMINDER

Epitafier. 1) (Fig. 38) 1646, over Jens Hermansen, sognepræst († 1657, sml. gravsten nr. 3, stamfader til den kendte Bircherodske slægt) og hans to hustruer, den første † 1616. Epitafiet, af eg, virker gammeldags i sin opbygning, der overholder renæssancens skema; sandsynligvis indeholder det ældre dele (fra 1616?). Barokken røber sig i postamentets og topstykkets buetungede felter og især i vingernes bruskornamentik og de svungne kvindefigurer. De to karyatider, der flankerer topfeltet, forestiller Klogskaben (med slange) og Styrken (med søjle). I (renæssance)topvingernes ovalfelter er der skjolde, der vel har indeholdt præstens og den ene hustrus (malede) våben.

Indskriften, der såvel i placering som skriftmæssigt (en blanding af ubehjælpssomme versaler og fraktur) virker ejendommelig, breder sig over alle felter og har således fortrængt enhver religiøs sentens; dette er enestående og næppe oprindeligt. Begyndende i topstykkets frise og endende i hængestykkets kartouchefelt lyder indskriften: »1646 i Jesu nafn lod H. Jens Hermanson i sit alders 58 aar med sin kiere Hustru Maren Jacobs Daatter i sit alders 53 aar Denne Tafle bekoste« etc.

I modsætning til denne formodentlig omplacerede og rekonstruerede indskrift står skriften over storstykkets maleri med oprindelige, slanke versaler: »Her staar afmalit Iens Hermandsøn med begge sine kiere Hustruor. S. Kirstine Anders Daater som døde 1616. Med hende hafde hand een Daater, oc Marens Jacobs Daater med hende hafde hand 5 Sønner oc 4 Døtre. Gud samle dem i Himmerig«.

Maleriet, 92x81 cm, optager storfeltets nedre halvdel og viser brystbilleder af præsten, de to hustruer, fem sønner og fem døtre. Alle er i sort dragt (på sort bund) med hvide kraver, præsten i ornat. Kvinderne har, med undtagelse af de to yngste piger, alle »huer«⁵⁷. Østligt på korets nordvæg.

2) (Fig. 39) o. 1650, over krokonen Annike Riders. Epitafiet, af eg, er — i modsætning til nr. 1 — i stilren barok fra århundredets midte; ornamenterne viser tilbøjelighed til at løbe ud i flige, ligesom top- og hængestykke er vokset i størrelse, men storstykkets arkitektoniske opbygning er klart udtrykt. Også

de to storansigtede og stormundede dyder (Håbet med anker og due, Retfærdigheden med sværd), der flankerer storfeltet, er tidstypiske.

Indskriften i hængestykket (i smalfelterne er skriften borte), med kursiv, lyder: »Denne tafle hafver Jens Nelsen ladet bekoste oc opsette Gud till ære Kiercken till en Prydelse oc hans sallige Hustruff(!) Annike Riders till en i Hukommelse som bode oc døde udi Runstij Krog den 25 october Anno 1650«.

Maleriet i storstykket, 97 x 75 cm, viser i trekvartfigur tre personer, til venstre Jens Nielsen og den afdøde hustru, en mager, ældre kvinde med hovedtøj som kvindernes i epitaf nr. 1, til højre en svær, yngre kvinde, vel hans anden hustru, de to i mørke dragter, den yngre kvinde i hvid kjole. Baggrunden er gråmalet arkitektur, til højre ses blå himmel med hvide skyer⁵⁸. Topstykkets cirkelfelt indeholder et allegorisk maleri: på baggrund af en mørk væg ses Kronos (tiden), en langskægget mand i fodsid kjortel, siddende på en stor kugle; ved hans fødder kranie og knogler. Bag kuglen står en nøgen dreng med en blomst, og til venstre er der et kig ud i skyerne, hvor nogle skikkelser anes. Frise- og postamentfelter er nu uden indskrifter. Vestligt på korets nordvæg.

3) 1661, Henrik Gerner præst (fra 1693 biskop i Viborg). Forneden på hver side af krucifikset hænger Henrik Gerners maleri (p. 954) og en mindetavle om hans fængselsophold i anledning af sammensværgelsen om tilbageerobringen af Kronborg fra svenskerne. Mens Lorentz Tuxen undslap, blev Gerner grebet, torteret og kastet i lænker. Disse *lænker* med tilhørende *jernkugle* (fig. 36) er ophængt under korset mellem maleriet og mindetavlen. Denne er en enkel, mådelig snedkret tavle af fyr, 133x88 cm, med udsavede hængestykker og vinger, frise med slyngbånd og brudt gavl. Indskriften, der er fornyet med gylden skriveskrift i 1800'erne og med tillempet ortografi, gengives her efter en afskrift fra 1743³², der dog heller ikke er nøjagtig i enkeltheder⁵⁹: »Vincula Svedica (»de svenske lænker«). Dette er eet af de Svendske Fængsel, som Hr. Henrich Gerner Sogne Præst til Bircherød Sogn, haver baaret om Haand og foed for sit Fæderne land udi 18 uger Nat og Dag Ao 1659 og 1660, der hand sad fangen paa Cronborg[s] og Helsingborgs Slotter udi 43 uger.« Herefter citat fra Salomons ordsprog 18, 14 og tre disticha på latin om fængslets trængsler⁶⁰. Nederst på rammen H T G (Henrik Thomæsøn Gerner) og på en lille ornament-knop herunder: 1661.

4) (Fig. 41) o. 1661, sat af Lorentz Tuxen⁶¹ (jfr. †orgel p. 952) over hans moder Maren. Maleri på lærred, 82x104 cm inden for profilrammen, oprindelig opsat under den da udskiftede, gotiske højaltertavle, hvis predella delvis dækkedes af et bruskbarokt topstykke⁶², således at denne sammen med maleriet dannede et storslået epitafium (fig. 25).

Indskriften, som er malet med hvide versaler mellem perspektivisk anbragte marmorerede søjler på sort grund, der skal illudere som tavle, lyder:

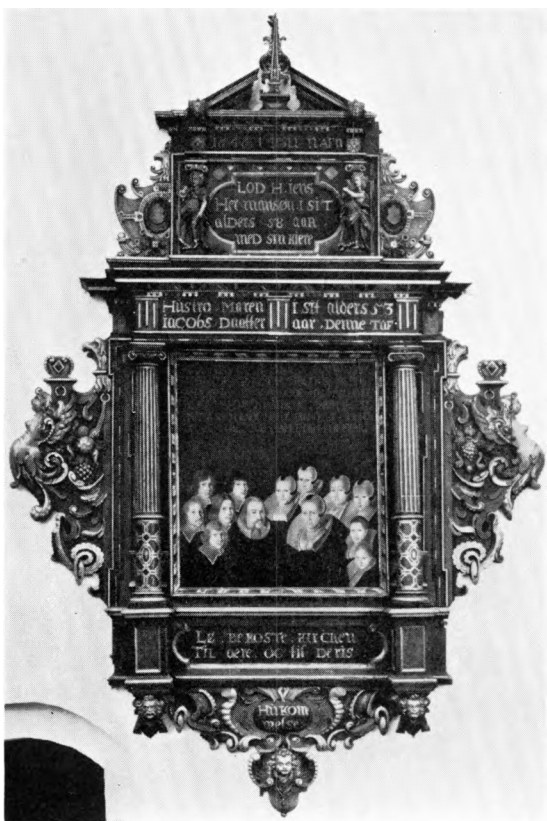

Fig. 38. Birkerød. Epitaf 1646 over sognepræst Jens Hermansen og familie (p. 958).

L. L. 1958

skåret. I modsætning til andre epitafier fra denne tid, hvor storakantus behersker de opløste arkitektoniske former, er dette epitaf, hvad opbygningen angår helt på renæssancens grund: storstykke med figurer foran pilastre, vinger, frise, top- og hængestykke; postamentfeltet har opløst sig i aftrappede profiler, storvingerne er små og fligede. Den storbladede, allerede spidse akantus viser sig på volutter i vinger, top- og hængestykke; på pilasterskafterne over ret små storfigurer, der flankerer storfeltet, Kristus med verdenskuglen og Moses med lovens tavler, ses den for tiden typiske »klokkeblomst«; i forbindelse med indskåret rudegitter (i topstykket) o. a. viser den regencestilens nærhed. I topstykket, der krones af en flammende vase, er der et fladt firpasfelt under småengle med krydsende basuner. På storgesimsen sidder frie småfigurer af Markus og Lukas, mens de to andre evangelister balancerer på skrå konsoller, der skyder frem fra storvingerne.

Stifterindskriften står med gyldne versaler på sort i hængestykkets felt, i topfeltet læses: »Hellig, hellig, hellig er du« etc., mens storstykket indeholder

»Denne tavfle loed . . . Lorentz Tvxen hendis dronninglig maytz welbetroede fvldmectig ofver Hirsckholmbs goeds opsette sin kiere moder . . . salig Maren Tycho Tvxens, af Sehegarten vdi Holstein . . . som blef hernenen for begrafven Ao 1661, i sit alders aar 85«. Over skrifttavlen mørk skyrand om gyldne og rosa skyer, i hvis midte en lysrød strålekrans med Jahves navn på hebraisk, til venstre Jakobs drøm med engle på himmelstigen, til højre de fordømte sjæles nedstyrting i helvede, der er fremstillet som et uhyres ildspyende gab. Figurenes karnation er lyserød med blålige eller brune skygger. Noget opmalet, men meget medtaget. På kappellets vestvæg.

5)

d. 18. dec. og bekostet af Mathias Frigast — Margrede Niels daatter«. Epitaf af fyrretræ, sirligt

L. L. 1958

Fig. 39—40. Birkerød. 39. Epitaf sat af kromand Jens Nielsen over hustruen Annike Riders, † 1650 (p. 958). 40. Epitaf 1705, bekostet af kromand Mathias Frigast og Margrethe Nielsdatter (p. 960).

en ordrig, versificeret indskrift om den godhed som gud viste, lige fra han førte »mig med ægtefællie(!) og børn hen til steden Runsted anno 1700 der at søge min livves deel«, hvor han måtte samle sit fødebrød på »tidsled« (tidsfuld) ager (han var bl.a. forpagter af Rungsted kro fra 1706)⁶³; Gud frelste ham fra landets nærmeste fjender og i øvrigt, hvorfor M. F. vil prise ham både her og i »det ævige lif«.

Rammeværket er gråmalet, figurer og en del ornamentter forgyldte. Skriften er gyldne versaler på sort bund. Tidligere på skibets sydvæg (Magnus-Petersen), nu på nordvæggen i skibets vestligste fag.

6) Efter 1864. Mindetavle over sognets faldne i 1848 og 1864. Hvid marmortavle på sandstenspostament, med fordybde, gyldne versaler. 1884 hang den »i Hvælvet ved Taarnet«, nu indmuret i skibets sydvæg, næstvestlige fag under en fane.

Gravsten. 1) (Fig. 42) o. 1582. Christoffer Bierg, sognepræst. Trapezformet, lysgrå kalksten, 177,5x101—92 cm, med til dels bortslidte, fordybde ver-

saler⁶⁴ og reliefornamefter. Stenen er af et vandret bånd delt i to felter, der hver indeholder en tavle med smal kartoucheramme. Den øvre er forbeholdt præstens data, den nedre, helt udslidte formodentlig hans hustrus. Randskriften uden om pastorens del indeholder gravskrift på latin, der meddeler, at mag. Christophorus Montanus, præst ved Birkerød kirke og provst i provinsen (herredet) »Livnge...« afgik ved døden 22. dec. 1582 i sin alders 52., sit embedes (i Birkerød) 19. år. Hans skrifttavle indeholder foroven to disticha på latin (»corpvs Christophori Mo(n)tani hoc marmore clavsv(m) est« etc. (»C. B.s legeme er indesluttet af dette marmor« etc.) og herunder er en firelinjet, enderimet strofe på dansk: »Christoffer Bierg mit nafn det [vaar] / som ieg met ære i verden baar / mit lig er i den sorte iord / min siel hos gvd der som h[an bor]«. Over skrifttavlen et smalfelt med en dobbelt midtvolut og til siderne kranie hvorunder »meme(n)to mori« (»husk, at du skal dø«) og vinget timeglas; under tavlen udslidt skjold flankeret af store versaler: »Inger Bents-d[atter]«. Under den nedre skrifttavle hjelmet, udslidt våben flankeret af »Christoph[er] - B[ierg]s«. Oprindelig i gulvet ved alterskrankens sydlige hjørne, siden 1899 på korets østvæg⁴⁰.

2) (Fig. 43) o. 1600, snarest før. Christoffer Parvus (Lille) sognepræst og hustru, Inger. Seks disticha på latin: »Christophorvs Parvvs tegitur svb mole pote(n)ti /qvi sacræ huic ædi fidus erat dominvs« etc. (»C. L. dækkes under denne vældige sten, han som var den tro herre for denne hellige bygning«) og prædikede den rene lære, samt hans kyske hustru Inger, som begærede at hvile i denne grav; »således holder een sten to legemer og dog kun eet hjerte«⁶⁵. Grå, rødspættet kalksten, 233 x 142 cm, med fordybede versaler. Overfladen optages hovedsagelig af en stor skrifttavle (hvis bogstaver dog kun fylder den øverste trediedel) i kartoucheramme med volutter og frugtbundter; på små sidetopstykker står kranie og timeglas. I stedet for topstykke svæver en stor kartouche med cirkelfelt over skrifttavlen, indesluttende præstens hjælmede våben (mærke: død grenstump, hvorfra spirer tre bladbærende kviste). På hver side af topkartouchen er ophængt en lille skrifttavle, til venstre med præstens navn, til højre med »Tempvs fert rosas« (»tiden bringer roser«); over disse ses dødssymboler (knogler, spade, skovl, hakke). I hjørnerne cirkler med evangelistsymboler over skjolde med navnene. Stenen, der svarer til en gruppe helsingørske gravsten fra 1580'erne og 90'erne (jfr. f.eks. Hyge Lutiens, S. Marie p. 471), er formentlig lagt ved den første hustru, Ingers, død. 1606 hed hustruen Catharina (jfr. †vinkande p. 945). Oprindelig ved alterskrankens nordlige hjørne, siden 1899 på korets østvæg⁴⁰.

3) O. 1657. Jens Hermansen (sml. epitaf nr. 1) og hans anden hustru. Ioannes Hermanni, født 1588, præst i Birkerød fra 1614 i 42 år, gift første gang med C[irstine] A[nders] D[atter], (een datter), anden gang i 40 år med Maren Jakobs

Hans Christensen 1957 (Hendriksen)

Fig. 41. Birkerød. Epitaf sat af Lorentz Tuxen over hans moder Maren Tycho Tuxens, † 1661. Oprindelig komponeret sammen med den gotiske altertavle, jfr. fig. 25. (p. 944).

Datter (fem sønner, lire døtre); han døde 5. jan. 1657, 69 år gammel. Hans anden hustru var født 1592 og døde □ [1680] i sin alders □ [89] år. Lagt af børnene. Tværskrift på latin med fordybede versaler. Rødlig kalksten, 182 x 118 cm, med hjørnecirkler, hvori symboler og tilhørende fyndord: 1) Lysestage med brændende lys og »vivendo morimur« (»vi dør for at leve«), 2) LTranos med segl og barn samt græsk »ai kataposeis ton paidon« (»ak, du sluger sønnen«), 3) fugl på urne og »post cineres rev. . .« (»efter døden [opstandelsen]«), 4) korslagte knogler og aks samt »moriendo vivim(us)« (»ved at dø lever vi«)⁶⁶ (Sml. Karlebo, gravsten nr. 2, p. 899). I sakristiets gulv.

4) O. 1717. Chrestina Cadira(?) Ostmand, født 1640, † 1717, 77 år gammel. Opbyggeligt vers. Kalksten, 208x119 cm; tværskrift med versaler (navnet skønskriftsbogstaver) på stenens øvre del. Midtpå felt med kranie, knogler, flagermusevinger og herunder rektangulært felt med blomster i vase. I skibets gulv, ud for syddøren.

5) O. 1748. »S(eigneu)r Simon Møller, Hendes Majesteets muurmester ved

Hirschholm«, gift i 28 år med Anna Chatrina; »Hand var fød i et fremmed Land, men var dog en god borger i vores land«, død i sit 63. år 19. aug. 1748. Opbygge- ligt vers. Fordybet indskrift med versaler og kursiv. Rødlig kalksten, 180x 117,5 cm, med affasede hjørner. Profileret kant, i hjørnerne rokokokartoucher med blomster. På kapellets østvæg.

6) O. 1749 S[alig] Hen[drich]? ... kgl. »Gærtner i Hirschholm Sloth, døde ao. 1727«, 72 år, og hustru Sophia Elisabeth Sommer, enke i 22 år, † 1749, 65 år, »har haft 14 børnen«. Undertegnet I. C. Voigt. Kalksten, 147,5 x 95 cm; tvær- skrift med fordybede versaler. I hjørnerne blomster, forneden kranie. I kapel- lets gulv ved østre arkade.

7) O. 1783. »Hr. Peder Dische[r], sognepræst for Bircherøds meenighed«, havde »under megen svaghed« tjent menighederne i Blaustrød og Lillerød i 16 år og i 18 år Bircherøds. Gift i 34 år med sin efterladte enke, Birgitte Klidtgaard; 11 børn, fire »indgangne til hvile«, fire sønner og tre døtre i live. † 2. nov 1783, 62 år. 4. Mosebog 23, 10. Sandsten, 195x133,5 cm. † Indskrift med fordybet kursiv, navnene med store skønskriftsbogstaver. Profilkant, riflede sider. I vå- benhusets vestvæg.

8) O. 1794. »Juliane Maria Dorthea Engel, fød i Oringen ved Frankfurt ved Mein« 1. dec. 1728, gift med I. G. S. Krausse, kgl. slotsforvalter på Sophien- berg, som sammen med to døtre og en søn beklager tabet af hende, † 2. sept. 1794. Fordybede versaler. Norsk marmor, 90x57 cm. Relief-roset i hvert hjørne, riflet kant. Opstillet ved våbenhusets nordvæg.

(†) *Begravelser og kisteplader*. De murede begravelser i kirken foreligger kun dårligt oplyst. Det vides ikke, om de vanlige præstebegravelser i koret (jfr. gravsten nr. 1 og 2) har været murede, men det er sandsynligt. Muret synes den præstebegravelse i sakristiet at have været, hvorfra kisterne 1869 førtes ud på kirkegården⁴⁰; det drejede sig om pastor Gerhard Treschow (1731—65) og familie (sml. kisteplade nr. 2—3)⁶⁷. I korets nordside åbnedes 1925 en muret, tøndehvælvet begravelse, som fjernedes på grund af varmeindlægning⁶⁸. Den indeholdt en kiste med nu forsvunden plade (p. 965).

Kisteplader, ophængt bag altertavlen. 1) 1730. Mag. Detlev Müller, født 23. aug. 1679; fader dr. Chr. Rudolph Müller, bisp over Fyens stift, moder Cecilia Margrete Klyver. Præst for denne menighed 1702, 1703 gift med sin formand mag. Frederich Bircherods enke, Johanne Günsager. To sønner og to døtre »igenlefter« sammen med deres høj bedrøvede moder. † 27. okt. 1730 i sit em- bedes 28., alders 52. år. Ps. 116, 15. Oval blyplade, 30x22,5 cm, med graveret kursiv under tretakket krone.

2) 1735. Maria Dorscheus, »aulet« af mag. Johannes Dorscheus, sognepræst til Vor Frue kirke i København og provst over Sokkelunds herred, og hustru Dorothea Anchersen, i København 3. juni 1703, »efter Guds villie« gift med

L.L.1958

L.L. 1958

Fig. 42—43. Birkerød. 42. Gravsten nr. 1, over sognepræst Christoffer Bjerg, † 1582 (p. 961). 43. Gravsten nr. 2, over sognepræst Christoffer Parvus (Lille), formentligt lagt ved hans første hustrus død, for 1600 (p. 962).

hr. Gerhard Treschow, sognepræst i Birkerød 7. okt. 1734; fødte en datter, Dorothea, 26. nov. 1735, og døde 4. dec. samme år. Oval, fornedet tilspidset blyplade, 41 x 28 cm, med graveret kursiv og store skønskriftsbogstaver.

3) 1745. Maria Treschow, født 11. juli 1743, †25. nov. 1745. Oval blyplade, 21 x 14 cm, med graveret kursiv.

†Kisteplade. 1753. »Jungfer Catharina Buchheiden«, født 17. dec. 1677 i Sultzburg(!), i 53 år kammerjomfru, først hos »Ihro Hoch Fürstl. Durchl. der Höchstseeligen Frau Marggräfin« og dernæst hos dronning Sophie Magdalene, † 17. aug. 1753 i Hirschholm. Oval, hvælvet blyplade med graveret kursiv. Stjålet.

Kirkegårdsmonumenter. 1) O. 1800. »Borger og Kiøbmand Lars Andersen Burgewaldt«, født 19. okt. 1765, † 17. juni 1800. Lagt af venner. Sandsten med buet overside, 161x96 cm, med fordybte versaler. I hjørnerne cirkelhuller til †marmorrosetter; tværriflet ramme og profilkant. Opstillet ved våbenhusets vestvæg.

2) O. 1801. »Holger Tryde, sognepræst i Birkerød fra 1789 til 1801. Med hans støv er blandet en svigermoders og datters«. Sandsten, svagt saddeltagsformet, 120x64 cm, med fordybde versaler. Opsat mod kapellets østvæg.

3) O. 1820. »Sognepræstens datter Anne Hed. Prah, fød d. 30. aug. 1806, †2. sept. 1817, og hans sønnesøn Adolpf, f. i Frankerig d. 28. apr. 1818, †16. oct. 1820. «Ved siden af sin ældste datter jordedes her Iacob Nicolai Prah, sognepræst til Birkerød, f. 13. april 1760, † 7. april 1837)«. Empire-stele af sandsten på dobbeltsokkel, 173 cm høj, med fordybde versaler. Foroven rundbuet afsluttet, forneden rundbuefelt med marmorlyre, hvori snor sig en gren. Her datterens navn: »Hedevig«. Nord for skibet.

4) (Fig. 44) o. 1844. »Peter Christen Møller. Eier af Friheden«, født 1. jan. 1771, † 16. jan. 1826, og Ane Kirstine Møller, født Hansen, født 22. maj 1768, † 28. dec. 1844. Fordybde versaler. Stele af sandsten, 193 cm høj over granitsokkel; trekantgavl med palmetfrise og englehoved i det lave gavlfelt. Stelens øvre halvdel optages — som illustration til det ovenover stående »Matthæus 25. cap. 13. vers« — af et marmorrelief, en kvinde i græsk dragt gydende olie på en flad lampe. Udført af (svigersønnen) H. W. Bissen. Syd for koret.

KILDER OG HENVISNINGER

LA. Hørsholm amt. Kopibog over Dronning Sophie Magdalenes resolutioner 1730—31. Fortsat som kopibog over amtmandens udgåede breve 1731—38. — *Sognekaldsarkiver. Birkerød*. B. 1786—1877 Korrespondancesager. — B. 1760—1863 Div. dokumenter vedk. præstekaldets indtægter m. m. — *Ved embedet*. Liber daticus 1738—1832, 1893—1918 og 1922—31. — Se i øvrigt arkivalier for Frederiksborg amt i almindelighed p. 30.

Nationalmuseet: Museumsindberetninger af V. Boye (indskrifter) og J. Magnus-Petersen 1884, V. Koch 1897 (gotisk altertavle), Aage Mathiesen 1900 (bygning), Eigil Rothe 1911 og 1913 (kalkmalerier) samt korrespondance 1924—29, Hugo Matthiessen 1925 (gravkammer i kor), Sigrid Christensen 1928 (inventar og gravminder), Eigil Rothe 1929 (to pengetavler), Egmont Lind 1956 og brev af 13. marts 1964 (kalkmalerier), N. J. Termansen 1960 (altertavle og orgelpulpitur) og 1967 (sejerværk), samt M. Mackeprang udatt. (glasmalerier og gravsten). — Undersøgelse og beskrivelse ved Vibeke Michelsen 1958, Knud Krogh og Elna Møller 1961, Elna Møller og Ulla Haastrup 1967, E. Moltke 1968.

Tegninger i NM: Sakristies indre af M. Jepsen 1863.- De to kapelgavle sammenbygget til en af A. P. Madsen 1868. — Vindue i skibets sydmur, gotisk alterskab, jernlysestage i murpillen ved prædikestolen og Henrik Gerners lænker af J. Magnus-Petersen 1884. — I LA. Kgl. bygningsinspektører. Domænekirkerne pk. XXIII 1873—75 skitse af altertavle.

Notebøger i NM: Henry Petersen XV, 82 og Poul Nørlund.

Litteratur. Valdemar Seeger: Birkerød kirke, Hillerød 1925. — J. Nybo-Rasmussen: Påskealtertavlen i Birkerød. Amtsavisens kronik 10. april 1966.

¹DiplDan. 2. rk. VI nr. 91. ²Landebogen p. 188. ³Ny KirkehistSaml. V, 469 f.

⁴V. A. Secher: Forordninger og Recesser. ... VI, 308. ⁵RA. Sjæll. Reg. anf. dato (nr. 49), og DaKanc. Fortegnelser og div. dokumenter vedr. kirker 1630—1702. ⁶RA.

DaKanc. Fortegnelser og div. dokumenter vedr. kirker. Læg: Fortegnelse over dem, der har kgl. brev på at nyde kirkers indkomster i Sjælland. 1730 og 1770 havde provsten i Roskilde kirketienden, jfr. RA. Beskrivelsesforretning over Hørsholm amt 22. aug. 1770—31. maj 1771. ⁷ Jfr. LA. Hørsholm amtsstues jordebogs-, inventarie- og materialeregnskab 1739—40, skrivelse af 13. marts 1738. ⁸ LA. Sjællands stiftsøvrighed. Kommune sager. Lynge-Kronborg hrd. 1733—1818, jfr. C. Christensen: Hørsholms Historie, 1879, p. 349. ⁹ LA. Sjællands stiftsøvrighed. Kommune kopibøger 1820—1903. ¹⁰ I den kgl. Mønt og Medaillesamling. ¹¹ Danske Sagn III, 158 nr. 812. ¹² LA. Kgl. bygningsinspektorer: Meldahl. Domænekirkerne XXII—XXIII. ¹³ RA. Rtk. bygningsadministrationen. Journalsager 1782—1848. ¹⁴ Munkestensmål. I tårn (forneden) 24,5-25 x 11,5 x 9 cm, 10 skifter = 103 cm; (foroven) 27 x 13 x 9,5 cm, 10 skifter = 108 cm. I langhuskor 25-26 x 12 x 9 cm, 10 skifter = 105 cm. I sakristi 25-26x11,5-12x8,5-9, 10 skifter = 105 cm. I våbenhus 25-26x12 x8,5-9, 10 skifter = 104 cm. I dobbeltkapel 25,5-26,5 x 12,5-13,5x8,5-9, 10 skifter = 103 cm. ¹⁵ LA. Lynge-Kronborg hrd.s provsti. Regnskabs- og skiftesager m.m. 1789—1808, året 1802. ¹⁶ LA. Sjællands bispearkiv. Lynge-Kronborg hrd. 1629-1737. ¹⁷ Jfr. note 16, samt LA. Hørsholm amtsstues jordebogs-, inventarie- og materialergsk. 1739—40. ¹⁸ LA. Sjællands stiftsøvrighed. Kommune sager. Lynge-Kronborg hrd. 1733—1818. ¹⁹ Det oprindelige hjerteskjold er i Nationalmuseets 2. afdeling nr. D 8097. ²⁰ RA. Bygningsadministrationens kopibog 1841—50.

²¹ Nationalmuseet, 2. afdelings journ. 16/1912 og 39/1912. ²² Korets østligste vindue er udført for en pengegave, der skænkedes af kongen og dronningen ved indvielsen 20. december 1925 (jfr. kaldsbog 1922 f.), og prædikestolsvinduet er skænket af overretssagfører A. Bang (NM journal 103/1929). ²³ Efter den almindelige ikonografi skulle Dominicus' attribut være et kors, en lilje eller en bog. En dolk foran brystet kan ikke forklares ud fra Dominicus-helgenhistorie. Til flere håndskrifter af det dominikanske skrift »Speculum humane salvationis« findes som indledningsillustration en dominikanermunk med sværd foran brystet. I et manuskript fra 1471 ledsages illustrationen af teksten »Gladius in corde prædicatoris« («et sværd i hjertet på prædikeren»). Sværdet symboliserer medfølelsens smerte ved passionen og Marias syv sorger, ganske svarende til det sværd, der i flere korsfæstelsesscener peger mod Marias hjerte. På den ene manuskriptillustration som gengives hos J. Lutz og P. Perdrizet: Speculum humane salvationis, Leipzig 1907, pl. 140, p. 242 ses dominikanermunken foran Maria og Kristus, som troner sammen på et tronsæde. Det er ikke en egentlig himmelkroning, men kan i tidlige Speculum-manu-

L.L.1958

Fig. 44. Birkerød. Monument af Wilh. Bissen, over P. Chr. Møller † 1826 og hustru † 1844 (p. 966).

Fig. 45. Birkerød. Klokkelejer 1925 (p. 957).

H. Stiesdal 1968

skripter have været det. Kalkmaleren i Birkerød kan således gennem en illustration have fået kombinationen: tronende Maria og Kristus — dominikaner med sværd, og det kan forklare, at Dominicus er gengivet med en dolk foran brystet i stedet for med sine sædvanlige helgenattributter. Også dekorationens hele idemæssige sammenhæng (se p. 935 f.) kan stamme fra et Speculumhåndskrift.

Måske kan der, således som dr. theol. Knud Banning foreslår, være tale om en forveksling med den anden store dominikanerhelgen Peter martyr, som har en dolk og et sværd gennem pandeskallen; men i så fald mangler sværdet. Se A. O. Nygreen: *Helgonen i Finlands Medeltidskonst*. Helsingfors, 1945, p. 154.

²⁴ I Nr. Mörkarp i Skåne er for nylig afdækket et 1300-tals kalkmaleri med en livsaldercirkel, i hvis midte er en cirkel med en meget lignende fremstilling af en konge og døden. I små cirkler herom er livsalderkredsløbet skildret. ²⁵ Middelalderens zoologibog »Physiologus« (Fr. Lauchert: *Geschichte des Physiologus*, Strassburg, 1889) kan oplyse os om dyrets udformning. Tragten er snablen, hvormed den trompeterer; de stolpeagtige ben skyldes, at dyret mangler knæled, endelig viser kombinationen af dyr og kamptårn, at man har kendt en version af Physiologus, som ligger nær den bevarede islandske (V. Dahlerup: *Physiologus i to islandske bearbejdelser*, 1889, p. 90 f. og 88 f.). Heri fortælles, at elefanten anvendes i krige i udlandene, og at den er så stærk, at den kan bære 100 mand i fuld rustning og med en befæstning, som er lavet af træ af form som et fort, »hvilket de [soldaterne] må bruge, når de kæmper i slag, således som der skrives i Makkabæernes bog«, sml. Roskilde domkirkes korstole fra 1420, DK. Kbh. Amt 3. bd., p. 1681. Under den islandske version om vildsvinet, der normalt ikke kendes fra Physiologussamlinger, nævnes som indledning Davids salme »Svinet fra skoven ødelagde den (Herrens vinstok)«. ²⁶ Det er meget usædvanligt at Paulus — ganske uhistorisk — medtages i nadverscenen, ligesom apostlene ikke plejer at være forsynet med attributter ved nadveren. ²⁷ O. Odenius: *Den döda modern som daggas av ormar*, i *Danske Studier*, 1961, p. 5—16. ²⁸ I Jon Litles datter Cæcilies testamente (jfr. note 1) fra 1307

(hun ejede Hørningsholm) betænkes blandt andre kirker også den nærliggende Birkerød med et mindre beløb. Mellem de andre kirker spredt over hele landet, som får gaver, er påfaldende mange tiggermunkekirker. Testamentet er sat i forbindelse med Birkerød af Fr. Beckett : Danmarks Kunst, 1926, II, 303, men i en anden sammenhæng.²⁹ Måske kannik i Roskilde Peder Andersen, † 1513, gravsten i Boskilde domkirke. Af Ellingelinien. Danmarks Adels Årbog V, 1901, p. 121 f.³⁰ Tilstedeværelsen af S. Laurentii rist kan ikke tages som bevis for, at kapellet og dets forgænger var indviet til denne helgen. Det er dog givet, at han har spillet en stor rolle i Birkerød, hvor han på skibets hvælv er afbildet ved siden af S. Nicolai, sammen med hvem han overlevede reformationen, jfr. pengetavlen fra 1599.³¹ RA. Håndskriftsamlingen. I. M. Kall Rasmussen: Personalhistorisk samling af almindeligt indhold. 2.³² RA. DaKanc. Efterretn. om købstæderne og amterne indsendt i henhold til oversekretærens skrivelse 1743.³³ Jfr. note 12. Beretningen er ledsaget af en blyantsskitse med mål. På skitsen er røvernes kors skråtstillede.³⁴ Jfr. note 20 og 13.³⁵ Magnus-Petersen læste 1722.³⁶ PersHistT. 9. rk. I, 1928, p. 136. — Den afdøde hustru må være den på gravsten nr. 2 omtalte hustru Inger.

³⁷ LA. Hørsholm amt. Kopibog over dronning Sophie Magdalenes resolutioner 1730—31.

³⁸ Jfr. J. Olrik, i Tidsskr. f. Industri, 1906, p. 76.³⁹ Bestemmelsen skyldes N. J. Termansen.⁴⁰ RA. Kultusministeriets 1. dep. Journalsager 1848—1916.⁴¹ LA. Hørsholm amt. Hørsholm amtsstues jordebogs-, inventarie- og materialrgsk. 1739—40.

⁴² Jfr. Georg Garde: Lærredsduge p. 246.⁴³ NM. Thurah: Om Sielland og Fyen.

⁴⁴ Note 20, 1844 og note 40, 1861.⁴⁵ LA. Sognekaldsarkiver. Div. dok. vedr. præstekaldets indtægter m.m. 17 60—1863 .⁴⁶ Valdemar Seeger p. 32.⁴⁷ Jfr. LundPortr. IX, 43 og LA. Sognekaldsarkiver. Birkerød. 1786—1877. Korrespondancesager.

⁴⁸ Jfr. f. eks. Musées royaux d'Art et d'Histoire. Exposition de Sculptures anglaises et malinoises d'Albâtre. Katalog. Bruxelles 1967.⁴⁹ Ved N. J. Termansen.⁵⁰ Henningsen i ÅrbFrborg. 1952, p. 96. Jfr. Vald. Seeger p. 21.⁵¹ Beskrivelsen af sejerværket skyldes Hans Stiesdal.⁵² Bering Liisberg: Ure og Urmagere i Danmark, 1908, p. 163. Sml.

DK. Frborg amt p. 508 note 235.⁵³ Jfr. Gribso, i ÅrbFrborg. 1934, p. 63 f.⁵⁴ Kanc-Brevb., jfr. smst. 1. maj 1586.⁵⁵ Emil Madsen: Leverancer og Leverandører til det danske Hof i den 2. Halvdel af det 16. Aarh., i Fra Arkiv og Museum III, 570.⁵⁶ Jfr. ÅrbFrborg. 1934, p. 62 og RA. Fæstningsrgsk. Rgsk. for Kronborg kobbermølle, gethus og hammermølle 1600—19.⁵⁷ LundPortr. IX, 42.⁵⁸ LundPortr. IX, 43.⁵⁹ Jfr. Pontoppidan: Marmora Danica I, 211 f.⁶⁰ Oversættelse hos Vald. Seeger p. 27.

⁶¹ Kendt fra Kronborg-sammensværgelsen, jfr. Henrik Gerners epitaf, nr. 3.⁶² 1922 indsendt til Nationalmuseet, hvor det har nr. D 10371.⁶³ Vald. Seeger p. 18 og lysekronen p. 954.⁶⁴ Opmalet af maler Mallings 1914.⁶⁵ Jfr. PersHistT. 9. rk. I, 1928, p. 136.⁶⁶ Jfr. PersHistT. 9. rk. II, 1929, p. 217.⁶⁷ Jfr. Seeger p. 11.⁶⁸ Beretning ved Hugo Matthiessen, samt fotografier, jfr. Seeger p. 11.

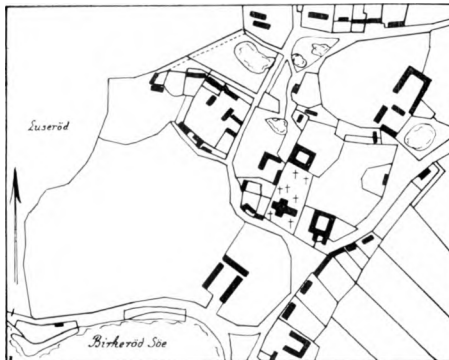
⁶⁹ Jfr. PersHistT. 9. rk. I, 1928, p. 136.⁷⁰ Jfr. PersHistT. 9. rk. II, 1929, p. 217.⁷¹ Jfr. Seeger p. 11.⁷² Beretning ved Hugo Matthiessen, samt fotografier, jfr. Seeger p. 11.

⁷³ Jfr. PersHistT. 9. rk. I, 1928, p. 136.⁷⁴ Jfr. PersHistT. 9. rk. II, 1929, p. 217.⁷⁵ Jfr. Seeger p. 11.⁷⁶ Beretning ved Hugo Matthiessen, samt fotografier, jfr. Seeger p. 11.

⁷⁷ Jfr. PersHistT. 9. rk. I, 1928, p. 136.⁷⁸ Jfr. PersHistT. 9. rk. II, 1929, p. 217.⁷⁹ Jfr. Seeger p. 11.⁸⁰ Beretning ved Hugo Matthiessen, samt fotografier, jfr. Seeger p. 11.

⁸¹ Jfr. PersHistT. 9. rk. I, 1928, p. 136.⁸² Jfr. PersHistT. 9. rk. II, 1929, p. 217.⁸³ Jfr. Seeger p. 11.⁸⁴ Beretning ved Hugo Matthiessen, samt fotografier, jfr. Seeger p. 11.

⁸⁵ Jfr. PersHistT. 9. rk. I, 1928, p. 136.⁸⁶ Jfr. PersHistT. 9. rk. II, 1929, p. 217.⁸⁷ Jfr. Seeger p. 11.⁸⁸ Beretning ved Hugo Matthiessen, samt fotografier, jfr. Seeger p. 11.

Landsbyplan.